

Öppenhet och förändring

Michail Gorbatjov som reformator i Sovjetunionen
1985- 91

Abstract

1985 tog Michail Gorbatsjov över makten i Sovjetunionen, och en ny omskakande period tog vid. Gorbatsjovs reformer, *glasnost* (öppenhet) och *perestrojka* (omdaning), blev början till slutet för sovjetstaten genom de oerhörda följdverkningar de fick för landet: det kommunistiska Sovjetunionen, bestående av 15 delrepubliker, blev till ett land, *Ryssland*, med en demokratisk författning. Vi har valt att utgå från fyra olika teoretiska perspektiv för att kunna förklara reformernas bakgrund och Gorbatsjovs roll i detta skeende: *individ-*, *grupp-*, *stats-* och *systemnivå*. Vi driver tesen att interna och externa faktorer inom Sovjetunionen har framkallat en situation varigenom Gorbatsjov kunde ta makten och förändra samhället, något som aldrig tidigare skett i samma utsträckning. Gorbatsjovs personlighet och inre värderingar anser vi hade stor betydelse för utvecklingen, men beslutsfattandet var en *kollektiv* process vilket krävde skicklig manipulation och sluga metoder.

Sovjetunionens historia kantades av våld, lidande och diktatur, men under Gorbatsjov kunde befolkningen börja att åtminstone hoppas på något bättre.

Nyckelord: belief system, Michail Gorbatsjov, förändring, Sovjetunionen, utrikespolitik

Innehållsförteckning

1. INLEDNING	1
1.1 Syfte och frågeställning.....	2
1.2 Metod och material.....	2
1.3 Teori.....	4
2. INTERNA FAKTORER	6
2.1 Ekonomin i Sovjetunionen vid Gorbatsjovs makttillträde.....	6
2.2 Sovjetisk inrikespolitik.....	7
2.3 Den sovjetiska staten: struktur och politiska förhållanden.....	8
2.3.1 En åldersstigen ledning.....	9
2.3.2 Inrikespolitiska problem.....	9
3. EXTERNA FAKTORER	11
3.1 Sovjetisk utrikespolitik och Kalla kriget.....	11
3.1.1 Ofördelaktigt utrikespolitisk läge.....	11
3.1.2 Gorbatsjovs ”Nya politiska tänkande.....	12
4. MICHAIL GORBATJOV: EN BIOGRAFI	14
4.1 Michail Gorbatsjovs familj.....	14
4.2 Det Stora fosterländska kriget.....	14
4.3 Skolan och arbetet.....	15
4.4 Universitetet och kärleken.....	16
4.5 Tillbaka i Stavropol.....	17
4.6 Karriären tar fart.....	17
4.7 Resor utomlands.....	18
4.8 Sekreterare i centralkommittén.....	19
5. KOGNITIV ANALYS	20
5.1 En rekonstruktion av Michail Gorbatsjovs belief system.....	20
5.1.1 Filosofiska beliefs.....	21
5.1.2 Instrumentella beliefs.....	22
6. DET KOLLEKTIVA BESLUTSFATTANDET	24
7. SLUTSATS	26
8. KÄLLFÖRTECKNING	29

1. Inledning

Michail Gorbatsjovs tid som Sovjetunionens ledare var en märklig och omkullkastande period som påverkade en hel värld. Hans reformer, om än misslyckade, banade väg för kommunismens sammanbrott i Östeuropa, och till en fredligare samexistens. Reformerna i Sovjetunionen skulle visa sig vara Pyrrhus- segrar för Gorbatsjov, som ”vann slagen men inte kriget”.

Gorbatsjovs reformer, glasnost (öppenhet) och perestrojka (omdaning), fick stora konsekvenser inte bara för befolkningen i Sovjetunionen och de länder som utgjorde *Warszawa- pakt*en, utan också för en hel värld genom hans arbete för ett stopp på kapprustning, kärnvapenhot och att få till stånd upptinade relationer till USA och västvärlden. Gorbatsjov väckte förundran och huvudbry i väst genom sin blotta person; karismatisk, öppenhjärtig, verbal och reforminriktad. Han hade, i J. Goldfarbs ord, “...become a worldwide celebrity...he rivals all western leaders in popularity”. Därtill blev han utsedd till *Man of the Year* av tidningen *Time* 1987. Goldfarb hävdar att “what is most remarkable about Gorbachev...is that he is responding to the economic, social, political and cultural realities and problems of the Soviet order” (Goldfarb, 1989, s 15).

Gorbatsjovs makttillträde skedde i en tid av kris i Sovjetunionen. De flesta bedömningarna, även inom Sovjetunionen, visade att reformer på alla plan var nödvändiga och ofrånkomliga. Också de sovjetiska ledarna talade om ekonomisk stagnation, och en typisk inställning bland dessa var att: ”Vi är i en återvändsgränd”. Arvidsson och Fogelklou (1988) menar att Gorbatsjov ”förefaller vara en habil politiker som mycket väl kan lyckas med denna svåra uppgift. Det gagnar honom att det inte finns något uppenbart alternativ till honom – varken person eller program” (Arvidsson och Fogelklou, 1988, s 83 ff.).

Två viktiga begrepp som låg till grund för Gorbatsjovs reformer var glasnost och perestrojka. Glasnost innebar *öppenhet* och syftade till att Sovjetsamhället skulle ”öppnas upp” och till att ge sovjetbefolkningen möjlighet att säga sin mening och kritisera samhället, vilket skulle medföra en ökad demokratisering. Det var naturligtvis inte tal om yttrandefrihet av västerländskt snitt, utan om en demokratiseringsprocess vari folket skulle få mer att säga till om i politiken (Juviler och Kimura, 1988, s 8 ff.). En ökad offentlighet var en reformstrategi som skulle möjliggöra samhällskritik *underifrån*, vilket innebar många implikationer, bl.a. beivrandet av maktmissbruk och korrupktion, granskning av offentliganställda och t.ex. friare uttrycksmedel för konstnärer och intellektuella. På så sätt ville Gorbatsjov ”mobilisera offentligheten för att stödja en politisk förnyelse” och minska den ”politiska apatin” (Arvidsson och Fogelklou, 1988, s 54). Dessa reformer innebar snart att en våg av kritik vällde över Sovjetunionens politiska ledning och var möjligen en bidragande orsak till dess fall.

Perestrojka, omdaning, beskrevs av Gorbatsjov själv som en ”revolutionär förändring”, ett program för förändring av ekonomin och det politiska livet med *Lenin* och hans ”demokratiska centralism” som föredöme; “[Lenin] är ett odödligt föredöme i upphöjd moralisk styrka...och osjälvvisk hängivenhet för folket och socialismen.” (Gorbatsjov, 1986, s 23). Perestrojka beskrivs vidare av Arvidsson och Fogelklou som ”rekonstruktion” och ”uppbyggnad”, ”ett påskyndande av den teknisk- vetenskapliga processen”. Perestrojka var dock inte möjligt ”utan en social och politisk förändring”, varför glasnost och perestrojka var intimt förbundna (Arvidsson och Fogelklou, 1988, s 40).

1.1 Syfte och frågeställning

I denna uppsats ska vi försöka förklara Michail Gorbatsjovs reformarbete i Sovjetunionen under hans tid som ledare, 1985-91. Ämnet har valts utifrån vårt intresse för den sovjetiska historien och Gorbatsjov som person. I detta syfte har vi fördjupat oss i den mångfald av litteratur som behandlar Sovjetunionen och dess politiska ledare.

Vårt *syfte* i den här studien av Michail Gorbatsjovs reformarbete i Sovjetunionen är att analysera Gorbatsjovs reformer i Sovjetunionen 1985-91, utgående till stor del från kognitiv analys; vi ska försöka rekonstruera hans belief system (vi väljer att använda det engelska begreppet, då den svenska översättningen inte är tillfredsställande) och analysera vilken inverkan hans personlighet hade på reformarbetet. Men eftersom vi är övertygade om att kognitiv analys inte helt och fullt kan förklara alla aspekter av problemet väljer vi att också bidra med fler förklaringsfaktorer på stats- och systemnivå, och även teorier om s.k. *groupthink*, d.v.s. det kollektiva beslutsfattandet.

Vi tror följaktligen att en förklaring av Gorbatsjovs reformer i Sovjetunionen kräver olika analysnivåer: individ-, grupp-, stats- och systemnivå. Genom att kombinera olika teorier hoppas vi komma fram till en förklaringsmodell som kan göra anspråk på att vara heltäckande i detta specifika fall, utan att därför kunna generaliseras till en större population; vår uppsats är en *enfallsstudie* i den meningen att vi analyserar och förklarar *ett* särskilt fall. Det krävs således fler empiriska studier av liknande fall, med en större mängd analysenheter, för att kunna generalisera resultat.

Vår *frågeställning* är som följer:

- Hur kan man förklara Michail Gorbatsjovs reformer i Sovjetunionen 1985- 1991?

Vi har som utgångspunkt att teorier på individ-, grupp-, stats-, och systemnivå kan tänkas ha förklaringsvärde för vårt problem och vi utgår från hypotesen att problemet inte kan förklaras helt och fullt utan att ta hänsyn till kognitiv analys, därmed beslutsfattarens personlighet och värderingar, och undersöka vilken roll dessa spelar i politiken.

1.2 Metod och material

Vi kommer att göra en teorikonsumerande, empirisk fallstudie inriktad på ett specifikt fall, Michail Gorbatsjovs reformer i Sovjetunionen 1985-91, med avsikten att förklara fenomenet. I sökandet efter förklaringar kommer vi att kombinera olika teorier på olika abstraktionsnivåer, varför vår uppsats även kan beskrivas som *teoriutvecklande*. Vi kommer att försöka rekonstruera Gorbatsjovs belief system för att bilda oss en uppfattning om vilka beliefs - filosofiska och instrumentella - som utmärker honom.

En analys av Gorbatsjovs personlighet, värderingar och målsättningar etc. kräver en djupgående analys av hans liv och leverne, varför vi har valt att göra en s.k. *intensiv närgranskning av ett fall* (Esaiasson, 2005, s 119). Genom att kombinera olika teorier hoppas vi komma fram till en förklaringsmodell som kan göra anspråk på att vara heltäckande i detta specifika fall, utan att därför kunna generaliseras till en större population; vår uppsats är en *enfallsstudie* i den meningen att vi analyserar och förklarar *ett* särskilt fall. Det krävs således

fler empiriska studier av liknande fall, med en större mängd analysenheter, för att kunna generalisera resultat.

En s.k. ”renodlad fallstudie” utmärks av kravet på att den ”aktuella teorin kan preciseras på ett relevant sätt”. Vi skall som forskare ”kunna tala om precis vad som ska hända och sedan pröva om så också blir fallet”. Det finns förvisso också en viss problematik inblandad vid användande av fallstudie -design, t.ex. det faktum att det utan jämförelsepunkter kan bli ”besvärligt att avgöra om teorin får stöd eller inte”; om man bara studerar ett specifikt fall är det svårt att dra slutsatser om vår teoris förklaringsvärde på andra, liknande fall (Esaiasson et al s 118 ff.). I denna uppsats har vi inte för avsikt att bidra till förklaringar som kan vara relevanta för andra fall (som inte ingår i vår undersökning), därför ser vi det inte som särskilt viktigt huruvida våra resultat är tillämpliga i andra sammanhang. Istället vill vi pröva om våra oberoende förklaringsvariabler på system-, stats-, grupp- och individnivå kan ge tillfredsställande förklaringar till den beroende variabeln, d.v.s. Gorbatjovs reformarbete (s 2004, s 98). Vi sätter således fallet i centrum, vilket är utmärkande för en teorikonsumerande studie, vari vår uppgift ligger att ”med hjälp av existerande teorier och förklaringsfaktorer...försöka förklara vad det var som hände i just detta fall...” (s 40- 41).

I vår forskning kommer vi att använda oss av både primära och sekundära källor, där vi i syfte att nå djupare insikt om Gorbatjovs liv och personlighet främst riktat in oss på primära källor. Vi har för avsikt att spåra källorna till Gorbatjovs personlighet för att kunna rekonstruera hans belief system, därför har vi valt litteratur som är *samtidig* (s 310) och en blandning av mer eller mindre oberoende författare. Stor vikt kommer vi att lägga på Gorbatjovs memoarer och andra böcker skrivna om honom och situationen i Sovjetunionen; vetenskapligt skrivna verk med olika utgångspunkter. Vi är dock medvetna om att några av Gorbatjovs böcker i viss mån kan betecknas som propaganda, t.ex. hans *Perestrojka* (1987) och *Valda tal och artiklar* (1986), varav den sistnämnda dock är användbar i jämförandet mellan hans retorik och hans verkliga agerande. En intressant faktor i sammanhanget är skillnaden i politisk retorik mellan t.ex. *Perestrojka*, vari Gorbatjov fortfarande propagerar för Sovjetunionens framhårdande och man kan ana en mycket kritisk retorik mot västerländsk demokrati, och *Tre dagar som skakade världen* (1991), där han är mycket mer ödmjuk och blygsam i sitt språk; där hävdar han inte längre med samma bestämdhet att Sovjetunionen kommer att fortleva och att kommunismen har segrat.

Vi anser inte att det finns några problem med objektiviteten i vårt val av material eftersom vi för analysen av Gorbatjov som individ främst använder oss av primärmaterial. Tillförlitligheten till litteraturen styrks - främst till primärmaterialet - av ”möjligheterna att bekräfta berättelser”, liksom att ”avståndet mellan berättare och berättelse” inte är särskilt långt. I fråga om ”berättarens grad av oberoende”, d.v.s. det faktum att en ” trovärdig berättelse skall härröra från en oberoende berättare”, kan vi anta att Gorbatjov inte är en helt och fullt oberoende sådan, men vi menar att han inte varit påverkad av ”...någon annan person eller yttre omständighet” vid författandet av sina memoarer. Vad gäller *Perestrojka* och *Valda tal och artiklar* föreligger det dock en viss risk för yttre påverkan, men dess värde som jämförelsepunkt mellan ord och handling anser vi vara obestridligt. Därvid finns också problematiken kring *tendens*, vilket innebär att något kan uppfattas som ”tendentiöst” om berättaren ”har ett intresse av att återge...en avsiktligt tillrättalagd berättelse om verkligheten”. Vi är emellertid medvetna om att Gorbatjovs böcker från sin tid som ledare kan vara ”friserade” eller ”fabricerade”, men det stora antal primär- och sekundärkällor vi har till vårt förfogande får i de fall där det behövs konfirmera dessa (s 308 ff.).

De sekundära källor vi har valt att använda är främst ”västerländska”, i betydelsen icke-sovjetiska, dock har vi valt att rikta in oss på samtidig litteratur för att få en pålitlig bild av händelseförloppet. I syfte att undersöka de strukturella problemen i Sovjetunionen, d.v.s. de ekonomiska och politiska svårigheterna i landet, använder vi oss av ett brett omfång, t.ex. Arvidsson och Fogelklous *Den sovjetiska utmaningen*, Goldfarbs *Beyond Glasnost* (1989) och Mlynars *Min kamrat Gorbatjov* (1988) m.fl. Denna litteratur ger en god inblick i de strukturella förhållandena i det sovjetiska samhället under perioden, innehåller relevanta empiriska fakta och ger en uppfattning om det utrikespolitiska läget vid tiden.

I fråga om litteratur av mer teoretisk art, t.ex. böcker om kognitiv analys och andra teoretiska perspektiv, har vi valt t.ex. Vertzbergers *The World in Their Minds* (1989), *Foreign Policy Analysis* av Neack et al (1995) och *Beyond Groupthink* av Hart et al (1997).

1.3 Teori

Vi utgår från tanken att det inte finns endast *en* teori eller förklaringsmodell som kan förklara Gorbatjovs reformarbete i Sovjetunionen, och vi tror inte heller att kognitiv analys ensamt kan ge en tillräcklig förklaring till vårt problem. I vår uppsats om Michail Gorbatjov har vi därför valt att göra en teorikonsumerande och teoriutvecklande enfallsstudie på fyra olika analysnivåer: individ-, grupp-, system- och statsnivå.

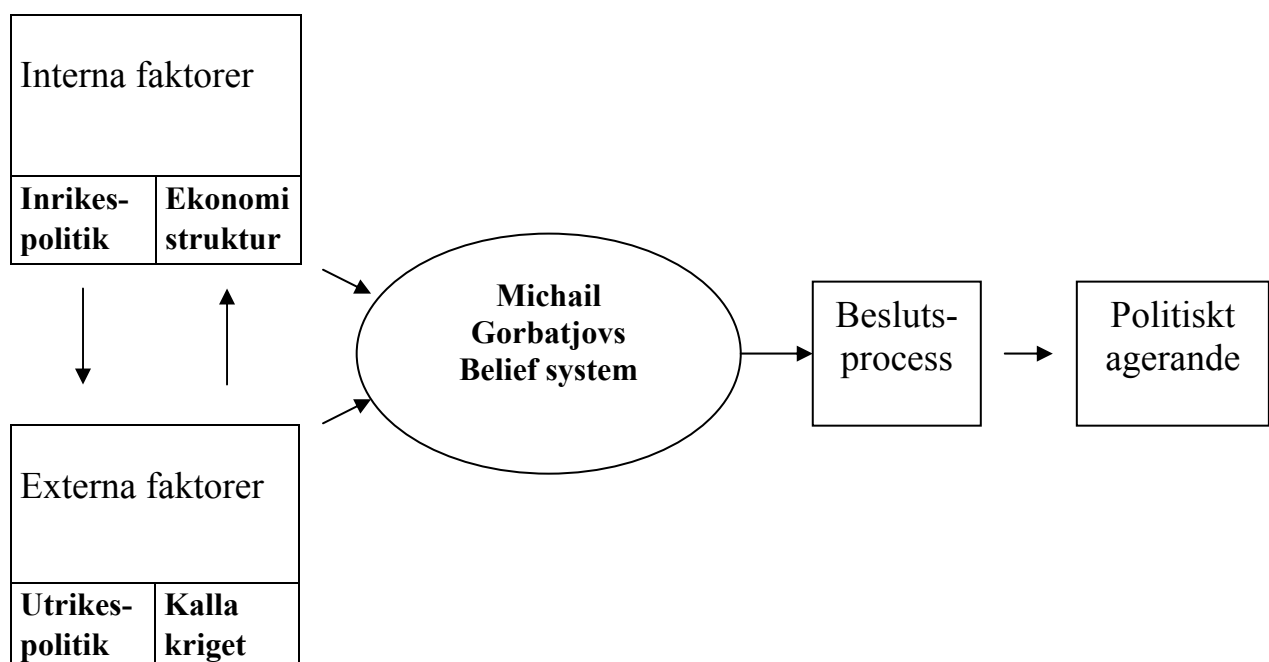
Vertzberger menar att ”beslutsfattande av individer...kan inte förstås till fullo utan att ta hänsyn till den bredare samhällsliga bakgrunden”, och att ”skenbart konkurrenskraftiga kognitiva - och personlighetsteorier i själva verket är *kompletterande*” [vår kursivering]. Dock, menar Vertzberger, är ”kärnan i varje beslutsfattande och informationsbearbetning den mänskliga varelsen”; vi utgår från teorin att den mänskliga individen är en viktig kugge i det politiska beslutsfattandet och att det inte går att presentera en lämplig teorimodell som utelämnar individen i förklaringarna (Vertzberger, Y., 1993, s 111, 261). Kognitiv analys representerar en omfattande teori utgående från föreställningen om individen som en *aktiv agent*. Anhängarna till detta nya perspektiv hävdade att individen inte är helt objektivt rationell (Jönsson et al, 1982, s 80).

Vertzberger hävdar vidare att ”försöken att förklara kognitiva operationer med en enda teori är otillräckliga” och att dessa ”misslyckas [med] att fånga det multidimensionella i varje personlighet”. Samhället innehåller mer än bara en sorts beslutsfattare, påverkade av olika värderingar och drivna av olika motiv, således skall forskaren inte fästa för mycket uppmärksamhet vid en enda kognitiv teori, utan utgå från att människan är en i grunden komplex varelse. Dock menar han att när väl en beslutsfattares belief system har formats så tenderar detta att vidhållas, även om förändring inte är omöjligt (Vertzberger, 1993, s 111-113). Utgående till stor del från Vertzbergers teori ska vi försöka rekonstruera Gorbatjovs belief system med tesen att Gorbatjov visade upp en *kognitiv konsistens*, d.v.s. teorin att individer gör världen förståelig genom att lita på nyckel beliefs och strävar emot att bibehålla konsistens mellan dessa (Rosati i Neack et al, 1995, s 52).

På system- och statsnivå analyserar vi hur teorier på dessa abstraktionsnivåer kan bidra till förklaringar till Gorbatjovs reformer. Vi anser att det är viktigt att betona t.ex. den bipolära världsordning som rådde, strukturella faktorer såsom det ekonomiska läget och det sovjetiska politiska systemet, liksom förekomsten av ekonomisk kris i Sovjetunionen. Genom att utgå från *interna* respektive *externa* faktorer, således oberoende variabler på både system- och

statsnivå, tar vi en bredare ansats för att hitta förklaringar till Gorbatsjovs beslut och därigenom också beslutsprocessen. Med interna faktorer avser vi den inrikespolitiska situationen och ekonomin i Sovjetunionen, strukturella förhållanden vars påverkan på Gorbatsjovs beslut inte kan bortses ifrån, d.v.s. förklaringar på statsnivå; med externa faktorer menas den sovjetiska utrikespolitiken och det internationella läget, varvid vi utgår från teorier på systemnivå.

För att illustrera vår teoretiska utgångspunkt har vi konstruerat en modell som ska ligga till grund för vår analys. Med modellen vill vi visa hur externa respektive interna faktorer påverkar Gorbatsjov i beslutsprocessen: inrikespolitiska och ekonomiska faktorer, utrikespolitiken och det internationella läget. Den kollektiva beslutsprocessen, groupthink, tror vi också har betydelse för utfallet, vilken också analyseras. På detta sätt hoppas vi få reda på hur dessa faktorer påverkat beslutsprocessen och det slutliga politiska agerandet.



I analysdelen ska vi undersöka dessa faktorer empiriskt och se hur dessa har påverkat Gorbatsjov vid beslutsprocessen, d.v.s. vilken inverkan dessa förhållanden hade på resultatet. Vi tänker driva en tes att de interna och externa faktorerna interagerar och samverkar för att skapa ett visst läge, gynnsamt för Gorbatsjovs maktövertagande och för reformer. Som framgår av modellen är det dock Gorbatsjov och hans belief system som står i centrum för vår analys, och i analysdelen kommer vi också att behandla Gorbatsjovs bakgrund, värderingar och politiska mål för att kunna rekonstruera hans belief system.

2. Interna faktorer

2.1 Det ekonomiska läget i Sovjetunionen vid Gorbatjovs maktillträde

Den sovjetiska socialistiska planekonomin infördes med brutalitet, förföljelse och hårda metoder under åren efter bolsjevikernas maktövertagande. Lenins och Stalins ekonomiska politik innebar svält, deportationer och miljoner människors död. Den bland kommunisterna förhärskande cynismen och likgiltigheten inför befolkningens lidande uttrycks ganska klart i ett talesätt som användes flitigt under de två- tre första decennierna av Sovjetvälde: ”Man måste knäcka några ägg för att få en omelett”. Detta citat slutade användas efter att en fransk författare som undersökt sovjetsamhället svarat: ”Jag ser inte omeletten”. Istället började man säga: ”När man faller skog flyger det flisor” (Skott, 1993, s 258).

Införandet av planekonomi i Sovjetunionen var en svår process som stötte på motstånd överallt, främst bland bönderna vilka var bolsjevikernas huvudfiende; ”Bönder är slödder”, som Stalin uttryckte det. Genom storskaliga femårsplaner skulle landet industrialiseras och jordbruket kollektiviseras, med förödande effekter för landsbygden och med många miljoner människors död och slavarbete (s 59, 104ff).

Landets industrialisering medförde ändå en storskalig produktivitetsuppgång, höga tillväxtsiffror samt uppbyggandet av en massiv krigsmakt ända fram till 1970- talet, då ”ångan var slut i det socialistiska maskineriet”, som Juviler och Kimura (1988) uttrycker det. Denna stagnation innebar att man gick in i 1980- talet med pessimism och i kristillstånd, åtminstone hos de som visste hur illa det egentligen var ställt (Juviler och Kimura, 1989, s 3).

Tillståndet i den sovjetiska ekonomin var under 1980-talet ett omdiskuterat ämne, vilket inte minst visas av de varierande siffror som uppvisas av olika författare. CIA ansågs vara den organisation som var den viktigaste källan till beräkningar och uppskattningar av den sovjetiska ekonomin, men denna har fått utstå mycket kritik för deras siffror, beroende på överdrifter i storleken på och tillväxten i ekonomin; en stor tvistefråga bland författare och forskare har varit just ekonomins storlek. Problemet aktualiseras vid läsningen av litteraturen vari t.ex. Narkiewicz (1986) anser att sovjets ekonomiska tillstånd länge ”överdrivits” och att ”trots alla varningar är den sovjetiska ekonomin inte så dålig” (Narkiewicz, 1986, s 204). Andra går ganska hårt åt sovjets ekonomiska tillstånd, t.ex. menar Staffan Skott (1993) att ekonomin ”kördes i botten under Brezjnev”, vilket många andra instämmer i.

Anders Åslund (1988) hävdar att tillväxtsiffrorna började falla redan i slutet av 1970- talet, men den sovjetiska statistiken lämnade mycket övrigt att önska: ”Den sovjetiska ekonomin befinner sig i en svårartad tillväxtkris...det är svårt att komma tillrätta med alla dessa former av överdrifter”. Han menar vidare att ”bedömningarna av den sovjetiska ekonomin varierar...från mer utvecklat än Italien till mindre utvecklat än Sydkorea eller Malaysia” (i Arvidsson och Fogelklou, 1988, s 87 ff.). Något konsensus kring denna fråga står följaktligen inte att finna, men att döma av de ekonomiska reformernas betydelse och stöd, enligt flertalet av författarna, Gorbatjovs egna åsikter liksom sovjetiska ekonomer var det ekonomiska läget bedrövligt. François Thom (1989) menar att tillståndet i Sovjets ekonomi var bortom all räddning: ”I vilket fall som helst...är tillståndet i den sovjetiska ekonomin uruselt...”. ”Plantyranniet och den artificiella prissättningen”, fortsätter han, ”har fostrat en ekonomi *in absurdum* i vilken det är i företagets intresse att producera så lite som möjligt med ett maximum av arbetskraft och resurser” [vår kursivering]. Många sovjetiska ekonomer menade

att planekonomin ledde till ett kaos av en sådan omfattning att de centrala myndigheterna förlorade all kontroll över den statliga ekonomin (Thom, F., 1989, s 26 ff., 135).

För att ytterligare betona de strukturella problemen Sovjetunionen ställdes inför vid tiden för Gorbatsjovs maktövertagande visar Juviler och Kimura på det sovjetiska systemets föråldrade sammansättning. Den centraliserade sovjetiska ekonomin, menar de, växte fram ur den tunga industrialiseringen på 1930- talet. När denna industrialisering var genomförd hade industristrukturen ändrats kraftigt, befolkningens utbildningsnivå hade ökat och det gamla systemet hade blivit ”föråldrat och ett hinder för ekonomisk utveckling”. Den hindrade ”individuella initiativ”, var överbyråkratisk och fostrade ”en demoraliserad arbetskraft som saknar disciplin och incitament”. Sovjetunionen var eftersatt i den internationella konkurrensen, befolkningen saknade basvaror, den svarta marknaden bredde ut sig, liksom korruption och mutor; en ”omedelbar lösning” behövdes för att komma tillrätta med de väldiga problemen (Juviler och Kimura, 1989, s 81 ff.).

Den sovjetiska ledningen stod vid Gorbatsjovs tillträde inför ett svårt dilemma: stagnation i ekonomin. Detta berodde på låg effektivitet i resursutnyttjandet, kronisk obalans på alla typer av marknader, minimal innovationsförmåga och den låga kvalitén på produkterna. Resurser som tidigare varit stora tillgångar - ”oändliga råvaruresurser” och en stor befolkning - kunde inte längre bidra till fortsatt ekonomisk tillväxt; ”återvändsgränd” var en vanlig beskrivning på problematiken. Åslund menar att Sovjetunionen ”påminner om ett utvecklat...u- land”. Dessutom förvärrades krisen av att de traditionella metoderna för att stärka ekonomin i utsatta lägen – snabb mobilisering av arbetskraft, råvaror och kapital- var stängda (Arvidsson och Fogelklou, 1988, s 83 ff.). Motiv och anledning till förändring och reformer fanns således. Mlynar menar att ”...de sista årens stagnation har skrämt byråkratin...Jag tror att den förstått att så kan det inte fortsätta...”. Och vidare: ”händer ingenting...sjunker Sovjetunionen ned på utvecklingsländernas nivå...”. Folk var, enligt Mlynar, missnöjda med sin levnadsstandard och detta visste sovjetledningen om. Incitament för förändring fanns överallt, inte bara ekonomiska (Mlynar, 1988, s 140).

Förekomsten av en ekonomisk kris var också en av förklaringarna till valet av Michail Gorbatsjov som partisekreterare, eftersom insikten om behovet av reformer och förändring verkade ha funnits i stor utsträckning inom partiet, även om motståndarna till all sorts förändring fortfarande var talrika och starka.

2.2 Sovjetisk inrikespolitik

Det råder inte någon enhetlig uppfattning om hur det sovjetiska politiska systemet egentligen var förskaffat, till stor del beroende på sovjetsamhällets slutenhet. Vissa har sett Sovjetunionen som till stor del *totalitärt*, medan andra skulle beskriva det mer som ett *auktoritärt* styre, vilket naturligtvis är beroende av hur dessa termer definieras. Arvidsson och Fogelklou diskuterar detta och menar att många omständigheter talar för att Sovjetunionen inte kan definieras såsom totalitärt, p.g.a. att kontrollen och styrningen inte var lika stark under t.ex. Brezjnev som under Stalin; massterrorn var borta och ideologin hade förlorat sitt anspråk på den totala sanningen. Det ska dock tilläggas att partiet (och ledaren för partiet) inte ”medger...moraliska eller rättsliga begränsningar av sin maktutövning”, vilket visar att det fanns ”...åtminstone ett embryo till ett totalitärt system”. Men man kan också se Sovjetunionen som ett *byråkratiskt* system, styrt av intressegrupper eller som en kombination

av dessa två. Att döma av definitionen på totalitärt styre är det kanske en bättre lösning att se Sovjetunionen som ett till största delen auktoritärt styre med ett stort inslag av byråkrati; definitionen på ett auktoritärt styre är, enligt Arvidsson och Fogelklou, ”ett genomorganiserat samhälle...en partistat med vittgående kontrollanspråk där ett härskande parti dubblerar de traditionella statsfunktionerna” (Arvidsson och Fogelklou, 1988, s 24). Denna precisering av begreppet stämmer ganska väl in på det sovjetiska politiska systemet.

2.3 Den sovjetiska staten: struktur och politiska förhållanden

Att sammanfatta det sovjetiska systemets politiska och byråkratiska natur är en uppgift som mer än väl lämpar sig för en större avhandling, därför måste vi begränsa oss ner till att beskriva de viktigaste dragen i Sovjetunionens system, också det en komplicerad verksamhet. Det sovjetiska politiska systemet skiljde sig på många olika sätt från de västerländska, pluralistiska demokratierna. Partiledarskiftet, som i väst sker genom fria, allmänna val, var i Sovjetunionen en mycket mer komplicerad process: det skedde bara fyra sådana under hela landets historia; en sovjetisk ledare behövde inte ”frukta...att bli avsatt vid nästföljande val”. På så sätt skulle sovjetisk politik kunna beskrivas som mer *personorienterat* än demokratiska system, men samtidigt kan systemet ses också som kollegialt och kollektivt, åtminstone efter Stalins död (Arvidsson och Fogelklou, 1988, s 22).

De högsta statsorganen i Sovjetunionen var *Högsta Sovjet*, *Högsta Sovjets presidium* och *Ministerrådet*. Ministerrådet utgjorde formellt regeringen och Sovjets presidium innehade funktionen som statsöverhuvud. Som tidigare nämnt är det dock svårt att översätta dessa institutioners funktioner till motsvarande västerländska, eftersom sovjetiska politiska organ ibland bara hade formella och därför betydelselösa roller. *Partiet* var ”den ledande kraften och kärnan i Sovjetunionens politiska system”. *Partikongressen* valde ledamöter till *centralkommittén*, och dessa skulle sedan (i teorin) välja ledamöter och medlemmar till både *politbyrå* och *sekretariatet*, men i realiteten gick det inte till så. Praxis var att de högre organen i själva verket skulle bestämma vilka som skulle väljas till dessa positioner.

I enlighet med den federala strukturen och den centralistiska uppbyggnaden skulle högre partiorgans beslut vara bindande för lägre, vilket gjorde att t.ex. partikongressens makt var obetydlig; som plattform för partiledningen var denna dock viktig, eftersom man då la fram den officiella partilinjens.

Den symboliska och den yttersta politiska makten fanns hos politbyrå och sekretariatet, och partisekreterarens roll var att representera denna ”oligarki” eller fåmannavälde; politbyrå utgjorde Sovjetunionens *de facto* regering. Centralkommittén hade också en viss betydelse, men på vilket sätt och i vilken utsträckning är omtvistat bland forskarna. Medlemmarna i politbyrå och centralkommittén valdes inte av folket utan av medlemmarna i de styrande organen; dessa institutioner präglades av ett kollektivt beslutsfattande; sekretariatet, därtill, var ett viktigt organ genom sin funktion som förberedande av politbyråns sammanträden och som organisatorisk bas för partiets ledning (s 24 ff.)

2.3.1 En åldersstigen ledning

Medelåldern för beslutsberättigade i politbyrån var länge väldigt hög, 64 år, vilket ger en indikation om den åldersstigna sammansättningen i den högsta politiska ledningen (s 26 f.). Dock skedde ganska stora förändringar i början av 1980- talet, när den gamla Brezjnev-generationen började lämna in och bereda plats för en yngre generation politiker, med Gorbatsjov i spetsen. Brezjnevs gamla garde var födda under perioden 1900- 1910 och hade upplevt revolutionen, Lenins och Stalins terror och hårdföra politik liksom Andra världskriget. Dessa hade andra värdeskalor än den nya generationen, liksom en helt annan syn på reformer och förnyelse; för Gorbatsjov var dessa hårdföra motståndare.

En viktig faktor var att den generation som egentligen skulle ha efterträtt Brezjnev- kadern hade gått förlorad i kriget, följaktligen var efterträdarna en relativt ung skara politiker (Juviler och Kimura, 1988, s 64 ff.).

Brezjnevs efterträdare blev *Jurij Andropov*, 68 år, en man som kämpat hela livet för att få makten, och som när han fick den endast hade den i 15 månader. Som generalsekreterare hann han inte uträtta särskilt mycket, men det var hans relation till Gorbatsjov som var viktig; som chef för KGB dessförinnan förfogade Andropov över en stor mängd information om hur det egentligen var ställt i landet, något som Gorbatsjov drog nytta av som nära förtrogen med denne. Andropov ersattes av *Konstantin Tjernenko*, 72 år och svårt sjuk. En period som beskrivits av Narkiewicz såsom en ”tid då ledarskapet [kunde] göra sitt slutliga val” eftersom ”det sågs som viktigt att välja en ung ledare”. Man visste att Tjernenko inte skulle leva särskilt länge. Hans övergångsperiod var egentligen ett krattande av manegen för Gorbatsjov, som var det naturliga valet för kommunistpartiet (Narkiewicz, 1986, s 206 ff., 212 f.).

2.3.2 Inrikespolitiska problem

Efter Stalins död 1953 fick människorna det lite bättre och terrorn ebbade sakta ut; *Nikita Chrusjtjovs* reformförsök gav därtill folket lite hopp om framtiden. Dock avsattes den energiske, flintskallige lille ryssen, ”som älskade och slog ihjäl med samma glada själ...”, och *Leonid Brezjnev* tog över sitsen som generalsekreterare. Han höll posten under åren 1964- 82, en period som av ryssarna benämns som ”stagnationen”, i ekonomiska liksom politiska, sociala och kulturella termer. Ekonomiskt sett var det just stagnation (*zastoj*) som rådde: det har sagts om Sovjetunionen under Brezjnevs tid att det var ”som en väldig supertanker som långsamt dämpade farten medan världen omkring undrade om man stängt av motorn...” (Skott, 1993, s 173, 204 ff.).

Man kan säga att de sovjetiska ekonomiska problemen var direkt länkade till de politiska, eftersom den sovjetiska ekonomins stagnation och nedgång under 1970- 80- talen, enligt Juviler och Kimura, ledde till en ”ny medvetenhet” hos en ny generation sovjetiska politiker och medborgare. Sedan Stalins död och terrorns slut hade sovjetledningen haft en ökning av befolkningens välbefinnande högst upp på agendan, och när ekonomin utvecklades och folk fick det något bättre, hade stabiliteten också infunnit sig i det post- stalinistiska Sovjetunionen. 1970- talet gjorde dock landet smärtsamt påmint om dess efterblivenhet i jämförelse med utvecklade industriländer: när Japan tog över positionen som världens näst största ekonomi från Sovjetunionen fick detta långtgående politiska och psykologiska konsekvenser. Gapet mellan Sovjet och väst i ekonomiskt avseende ledde till rädsla för att militären som en följd inte

skulle kunna hålla jämna steg med USA; den politiska ledningen i Sovjetunionen upplevde för första gången en självförtroendekris, en demoralisering av landets elit. Eftersom ekonomin i stort sätt var lika med de militära och säkerhetsmässiga nationella målen var kris en naturlig följd av utvecklingen (Juviler och Kimura, 1988, s 2, 94).

Inför sina medborgare hade Sovjetunionens ledare högtidligt proklamerat det socialistiska systemets överlägsenhet gentemot kapitalismen, men problemet var bara att den väntade ”fulländningen” av kommunismen som skulle ha infunnit sig 1980 inte gjorde det. Brezjnevepoken innebar en ”förlust av utopin”, och löftet om det klasslösa kommunistiska samhället kunde inte uppfyllas; istället, hävdar Åslund, ”förlades utopin till samtiden”, en märkligt motsägelsefull utveckling. Hänvisade folk till ideologin kunde de dock inte känna igen samtiden, vilket gav upphov till att en ”nära nog schizofren situation uppkom” (Arvidsson och Fogelklou, 1988, s 72 f.). Mlynar menar att det råde ”en frustration över krisen i systemet...som växte fram ur insikten att systemet inte uppnådde sina mål”. De ideologiska värdena var inte längre giltiga, och därför var partiets legitimitet i allvarlig fara; det sovjetiska systemet kunde bara ha folkets ”stöd” så länge vissa framsteg gjordes (Mlynar, 1988, s 40).

Sovjetunionens största politiska problem låg i hur kommunistpartiet skulle få legitimitet i ett läge då kommunismen dödförklarats, utopierna begravts och ekonomin stagnerat. Man kan säga att ”ideologins motiverande verkan blivit uppluckrad...”. Den miste sin trovärdighet hos den sovjetiska befolkningen genom att begreppet socialism gavs en vidare och mer varierande innebörd, dock utan att partiet gjorde en fullständig reträtt från ideologin; i partiprogrammet från 1986 fastslogs ett ”program för det planerade och allsidiga *fulländandet* av socialismen...” [vår kursivering] (Arvidsson och Fogelklou, 1988, s 73).

Frånvaron av frihet, vanan av att vara i statlig omvårdnad ända från vaggan, den ständiga bristen på varor och det systematiska nedtryckandet av personliga initiativ började under 1980- talet skapa ett sinnestillstånd bland sovjetiska medborgare som skrämde partiet rejält. Thom (1989) menar att denna utveckling beror på att ”svårigheterna i vilket de flesta...har levt i sedan revolutionen har fostrat en våldsamt *misanthropi*” [vår kursivering]. Denna demoralisering var en naturlig följd av ouppfyllda löften om ”det socialistiska paradiset” och ”den socialistiska människan”, som egentligen visade sig vara som vilken annan människa som helst. Thom skriver vidare om sociala, ekologiska och hälsomässiga problem som vid en närmare inblick visar sig vara svåröverkomliga, närmast omöjliga att lösa, åtminstone på överskådlig tid. Dessa faktorer är viktiga i sitt sammanhang när vi ska beskriva de inrikespolitiska problemen i Sovjetunionen, men att beskriva dessa i detalj tar för mycket plats. Vi nämner bara några exempel, t.ex. att 15 % av befolkningen inte hade något direkt hem i vanlig mening 1988; 100 miljoner medborgare hade endast nio kvadratmeter att utnyttja, fler än 300 städer hade ingen vattenförsörjning, hälften av skolorna hade inte tillgång till el och rinnande vatten, ca 10 miljoner saknade en egen bostad och omkring 100 miljoner människor hade endast en inkomst på under 100 rubler per person och månad (en rubel var ca 10 svenska kronor) (Thom, F., 1989, s 5 ff., Arvidsson och Fogelklou, 1988, s 158).

En faktor som hade större betydelse för partieliten var dock att den ökade exponeringen av den sovjetiska befolkningen för världen utanför innebar att folket fick nya kriterier och referenser för att värdera vad landet hade åstadkommit; de vanliga officiella förklaringarna till misslyckandena verkade inte övertygande längre (Juviler och Kimura, 1988, s 4). De ovannämnda faktorer vi har redogjort för är några av de omständigheter som vi anser banade väg för reformer i Sovjetunionen och därmed för Gorbatsjovs ledarskap. Dessa strukturella faktorer kommer dock att diskuteras mer analytiskt längre fram i uppsatsen.

3. Externa faktorer

3.1 Sovjetisk utrikespolitik och Kalla kriget

Den sovjetiska utrikespolitiken utformades i strävan efter ”kollektiv säkerhet”, vilket var ledordet för de sovjetiska ledarna från Lenin till Tjernenko. Andra världskrigets slut innebar början på det *Kalla kriget*, där Sovjetunionen och (det ockuperade och tvungna) östblocket som kom att utgöra *Warszawapakten* ställdes mot USA och *NATO*. Ett s.k. *bipolärt* system uppkom där USA och Sovjetunionen var de två enda supermakterna och som delade in världen i intressezoner; med tusentals kärnvapenbärande stridsspetsar riktade mot varandra. Sovjetunionens ledare hade alltid beskrivit landet som ”inringat och hotat av den fientliga kapitalistiska omvärlden”. Det sovjetiska säkerhetsbehovet sågs som väldigt överdrivet hos grannländerna, som menade att ”så länge de stackars ryssarna har grannar, kan de inte sova lugnt” och att ”maximal säkerhet för ryssarna innebar maximal osäkerhet för alla andra”; det är detta som kan kallas det sovjetiska *säkerhetsdilemmat*. Denna politik kan förklaras av att Sovjet hade små medel för att lösa konflikter förutom genom sin stora krigsmakt; ”ideologiskt, kulturellt, ekonomiskt och politiskt har de sovjetiska möjligheterna att...trygga säkerheten varit små”. I korthet var Sovjetunionen inte lika populärt i omvärlden som man själva trodde, vilket visades av en undersökning i Östeuropa där mer än 90 % tog avstånd från den sovjetiska kommunismen (Arvidsson och Fogelklou, 1988, s 178 ff.).

3.1.1 Ofördelaktigt utrikespolitiskt läge

Det utrikespolitiska läget i Sovjetunionen var spänt (bl.a. ett kylslaget förhållande till USA och Polen- krisen) vilket hade en avgörande betydelse för valet av Gorbatjov till ny ledare. Man kan säga, hävdar vi, att de olika strukturella faktorerna – ekonomiska, inrikespolitiska, sociala, kulturella – alla spelade in och interagerade för att skapa en situation vari en ny ledare skulle väljas som skulle ha vissa egenskaper som tidigare saknats hos de förra ledarna. Det ekonomiska läget var katastrofalt, Polen- krisen (1981) och det pågående kriget i Afghanistan (vilket störde relationerna till USA kraftigt) hade skakat om den sovjetiska makten.

Thom (1989) hävdar att ”Sovjetregimen... aldrig varit så beroende av utländskt bistånd för sin överlevnad och aldrig varit så medvetna om det”. Vidare menar han att ”det blir tydligare för varje dag att kommunistekonomierna är *oläkbara*...så länge de förblir kommunistiska...”[vår kursivering]. Reformen ”kommer bara att påskynda nedgången”. Gorbatjov insåg vidden av de utrikespolitiska problemen: ”Vi är dömda till samarbete.” I linje med vårt resonemang om interagerande inrikes- och utrikesprocesser och strukturella förhållanden menar Thom att ”den organiska länken mellan inrikes- och utrikespolitik...aldrig varit så tydlig som idag” (Thom, F., 1989, s 91 ff.). Samarbetstanken hade alltid florerat i sovjetisk officiell retorik, vilket visas av uttalanden som att ”Sovjetunionen [eftersträvalde] ökad handel och ett långvarigt ekonomiskt samarbete med väst”. Vid en närmare analys av handeln mellan de båda blocken ges dock inget stöd för denna ”samarbetsvilja”: 1980 var västs andel av den sovjetiska handeln 33,6 %, men 1986 hade denna siffra sjunkit till 22,2 %. Dessa siffror visar återigen den stora skillnaden i politisk retorik och verklig handling som sovjetledningen uppvisade. ”Ord betyder något i demokratiska stater”, som en artikel i *Pravda*

menade [vår kursivering]. Tomma ord hade alltid varit den sovjetiska propagandans specialitet, med vilka man skulle lura den lättrogna opinionen i väst (Arvidsson och Fogelklou, 1988, s 188 ff.).

Relationerna till USA, Sovjetunionens störste fiende, var ansträngda under början av 1980-talet. Om *vseobsjtjego mira* (universell fred) skulle kunna uppnås, var man tvungen att få ett stopp på kapprustningen som kostade Sovjet enorma summor (några hävdar att 16- 17 % av BNP gick till försvaret, medan andra anser att siffran är alldeles för låg) och som ytterligare förstärkte det prekära läget. En förändring av utrikespolitiken var nödvändig, eftersom Sovjetunionen inte längre hade samma inflytande på världspolitiken i annat än med militär styrka. Behovet av utländska krediter och utländskt bistånd var en nagel i ögat på sovjetledningen som insåg att det ”utan utländskt bistånd” var ”omöjligt att bygga kommunismen”. Sovjetunionen hade insett att det utan ekonomisk styrka var hart när omöjligt att påverka världen i önskvärd riktning: det fanns ett behov av att hitta ”nya medel” i utrikespolitiken. Reformivrare och andra politiker med insyn i de sovjetiska problemen hade lärt sig att ”militär makt spelar mindre roll för en nations potentiella världsinflytande...” Man hade ”sett betydelsen av den ekonomiska faktorn” (Thom, F., 1989, s 97 ff.; Mlynar, Z., 1988, s 109).

Den nye ledaren från 1985, Michail Gorbatjov, hade en helt ny agenda för utrikespolitiken, inriktad på samarbete, begränsning och nedrustning av kärnvapen och fördjupat ekonomiskt utbyte med väst, något som till viss del var en följd av rent pragmatiska orsaker. Den ideologiskt grundade utrikespolitiken som tidigare dominerat baserades på spridandet av kommunismen, hotet från imperialismen och en hänsyn till sin egen säkerhet som var närmast paranoid. Visserligen var retoriken under Gorbatjov också antagonistisk och utmålade väst som ”farligt” (militarismen i väst var i färd med ”att bli det 20:e seklets ohyggligaste och farligaste monster”), men egentligen behövde Sovjetunionen väst mycket mer än omvänt.

3.1.2 Gorbatjovs ”Nya politiska tänkande”: utrikespolitisk omdaning

En intressant faktor att studera är skillnaden mellan 1961 års partiprogram under Chrusjtjovs ledning och det från 1986 under Gorbatjov. Det förstnämnda utmärktes av det ”socialistiska världssystemet”, ”världskapitalismens kris”, ”arbetarklassens internationella revolutionära rörelse” o.s.v., medan 1986 års program präglades av t.ex. ”stärkta förbindelser med länder som frigör sig”, ”relationerna med de kapitalistiska länderna” och ”kamp för en stabil fred och nedrustning” etc. Skillnaderna i utformning är markant och visar på ideologins minskade inflytande över sovjetledningen (Arvidsson och Fogelklou, 1988, s 196, 208). Det fanns ett behov av reformer i Sovjetunionen och ett behov av *novoje polititjeskoje mysjlenije*, ett ”nytt politiskt tänkande” som motiverades av de strukturella, ekonomiska och säkerhetspolitiska problem Sovjetunionen ställdes inför. Valet av Gorbatjov visade att sovjetledningen hade insett problemens omfattning. Enligt Mlynar var den nya sovjetiska utrikespolitiken ett resultat av att Sovjetunionen steg för steg lämnade ”det bipolära sättet att betrakta dagens värld” och erkände ”de internationella relationernas multilaterala karaktär”. Gorbatjovs förslag om att skrota alla kärnvapen successivt fram till år 2000 kunde möjligen avfärdas som propaganda i väst, men man måste understryka allvaret i Gorbatjovs retorik: han hade propagerat för avrustning och avspänning långt innan han blev ledare.

Sambandet mellan strukturella inrikespolitiska förhållanden – t.ex. usel ekonomi och politisk stagnation – och den utrikespolitiska linjen framstår som ännu klarare om man ser Gorbatsjovs ekonomiska reformer som ett sätt för Sovjetunionen att bli en ”eftertraktad partner i det internationella samarbetet”. Mlynar menar att de sovjetiska reformerna, ”ett intensivt utvecklande av ekonomin” och en modernisering av industrin ”måste bli så framgångsrika att Sovjetunionens ekonomi blir väsentligt starkare...” Han menar vidare att Gorbatsjov vid sitt makttillträde saknade en ”samarbetspartner i sina ansträngningar att få till stånd en... förändring av de nuvarande spelreglerna för världspolitiken...”. (Mlynar, Z., 1988, s 108 ff., 113). Gorbatsjov var således ganska ensam i sin strävan efter utländskt samarbete.

Gorbatsjov utgick, enligt Mlynar, från förutsättningen att ”människorna i Sovjetunionen...har förändrats [så] väsentligt att man inte längre kan styra och ställa över dem...”. Det var dock ett faktum, hävdar Mlynar, att sovjetmedborgarna förändrats i sådan utsträckning att de helt saknade initiativ och självständighet; Brezjnevs tjugo- åriga ”byråkratiska diktatur” hade gjort att allt färre ville riskera allt för politiska mål och tron på socialismens överlägsenhet var borta. Gorbatsjov var representant för en ”mellangeneration” som inte drabbades lika hårt som de yngre gjort. Dock var Gorbatsjov en framåtsträvare som ville reformera den förstelnade sovjetiska utrikespolitiken (liksom alla andra sektioner av samhället) i riktning mot internationellt samarbete och förbättrade relationer med västvärlden. I Gorbatsjovs nya politiska tänkande fanns bl.a. tankar om att ”ett atomvapenkrig kan inte vinnas”, ”det kan bara finnas ömsesidig och gemensam säkerhet”, ”allmänmänskliga värden har idag företräde” och om det tidigare nämnda skrotandet av alla kärnvapen fram till år 2000 (Mlynar, Z., 1988, s 106 ff., 117). Vissa litade inte på Gorbatsjovs fredstrevare, t.ex. hävdade Wettig (1988) att ”Det nya tänkandet har således den operativa funktionen att influera opinionen i väst för att kunna reducera NATO:s...kapacitet och därigenom uppnå med andra medel vad som i Moskva benämns pålitlig säkerhet”. Men, menar Juviler och Kimura (1988), även om detta påstående inte kan förkastas helt, var det nya tänkandet ett resultat av det ändrade politiska, intellektuella och kulturella klimatet i Sovjetunionen

Bevisen för att Gorbatsjov menade allvar med sin nya utrikespolitik var bl.a. det faktum att den gamle utrikesministern, *Andreij Gromyko*, som hade styrt sovjetisk diplomati i en hel generation, byttes ut mot den mycket yngre georgiern *Eduard Sjevardnadze*, en lojal allierad till Gorbatsjov och som visade en ”instinkt för flexibilitet, dynamik och snabb inläring”. Utbyttandet av 50 ambassadörer i utlandet och ännu fler anställda på utrikesdepartementet var ännu större bevis för äktheten i Gorbatsjovs retorik: han menade allvar med sin politik. De nya diplomaterna i Gorbatsjovs garde var bättre utbildade, talade flera utländska språk och uppvisade en ”sofistikering” som deras företrädare hade saknat.

Även om många forskare och författare, som tidigare nämnt, kritiserade och misstrodde Gorbatsjovs nya politiska tänkande, fanns det fog för att tro motsatsen. Kritikerna hävdade att detta nya tänkande egentligen inte var någon ny historia utan i själva verket hade varit i cirkulation långt tidigare, innan Gorbatsjov. Mot detta kan ställas det faktum att det då inte fanns de ekonomiska, politiska och sociala problem som Sovjetunionen ställdes inför i början av 1980- talet, eller de hade i alla fall inte uppmärksamats. Förekomsten av de strukturella problemen på både inrikes- och utrikesnivå, liksom den naturliga generationsväxlingen, anser vi, var en av anledningarna till att Gorbatsjov kunde bli vald till ledare och få stöd för sitt nya tänkande i breda lager av sovjetledningen. (Juviler och Kimura, 1988, s 98 ff.,109).

4. Michail Gorbatsjov: en biografi

4.1 Michail Gorbatsjovs familj

Michail Gorbatsjov föddes 1931 och växte upp i Stavropol som han själv beskriver som en mycket vacker stad. Innan han inledde sin skolgång bodde han mestadels hos sin mormor och morfar, vilket var något som han trivdes alldeles utmärkt med; de gav honom frihet och kärlek och fick honom att känna sig som den viktigaste familjemedlemmen.

Gorbatsjov upplevde några år senare sitt första trauma då hans morfar, *Pantelei Gopkalo*, blev arresterad och bortförd mitt i natten av Stalins män, anklagad för att tillhöra en revolutionär, kontrasovjetisk organisation; Stalin kontrollerade landet med ett järngrepp under dessa år av terror och hungersnöd.

Michail Gorbatsjovs farfar, Andrei, var en mycket hårt arbetande bonde med sex barn där den äldste sonen var Gorbatsjovs far, Sergei. 1933 drabbades Stavropol av hungersnöd och tre av Andreis barn dog. Andrei blev också arresterad för att inte ha fullföljt den sädesplan som regeringen fastsällt trots att det egentligen inte fanns tillräckligt med säd för att kunna fullfölja planen; han stämplades som sabotör och som straff fick han straffarbete långt ifrån sin familj (Gorbatsjov, 1995, s 27).

4.2 Det stora fosterländska kriget

Tysklands anfall på Sovjetunionen 1941 kom att påverka Michail Gorbatsjov oerhört i hans inställning till krig. Alla män i Stavropol blev inkallade och kvar var endast barn och kvinnor samt de som inte var brukbara för krig, antingen p.g.a. handikapp eller ålder.

Kriget kom att förändra Gorbatsjov, som bara var 11 år gammal, på en rad olika sätt. Efter hans fars inkallning ökade hans ansvar för hushållet drastiskt och han var dessutom tvungen att börja arbeta för att kunna försörja familjen. ”Tillvaron skiftade”, som Gorbatsjov själv uttrycker det i sina memoarer, ”från barndom till vuxenliv”(s 29). Detta gällde inte bara Gorbatsjov utan alla de ”krigsbarn” som växte upp strax innan och under andra världskriget. Stavropol ockuperades av tyska trupper i två år med oerhörda lidanden som följd, men 1944 befriades staden. I Gorbatsjovs familj överlevde alla medlemmar, men det mesta var förstört och skulle behöva återuppbyggas; Gorbatsjovs far var dessutom fortfarande kvar i kriget kämpandes för Sovjet någonstans i Östeuropa.

Fadern överlevde kriget och 1945 var tyskarna besegrade men vilka spår skulle kriget lämna i Gorbatsjovs själ och hur skulle det komma att påverka hans syn på världen? Gorbatsjov själv beskriver kriget som en stor katastrof för hela Sovjetunionen. Gorbatsjov upplevde saker under kriget som gör sig påmindas än idag: han berättar bl.a. om en vinterdag då barnen var ute och lekte i snön då de hittade sönderslitna lik gömda under snötäcket. Händelsen skildrar han som obeskrivligt skräckfylld och de kom hem i chocktillstånd. Gorbatsjov var 14 år när kriget var slut och han menar att hela hans generation är en ”wartime generation” där kriget lämnat märken både på deras karaktärer samt deras bild av världen. Kanske lades grunden för hans avsky mot krig redan här.

4.3 Skolan och arbetet

1944, efter två års uppehåll, återvände Michail Gorbattjov till skolan. Han hade vid denna tidpunkt inget intresse av att studera utan kände att efter allt fruktansvärt som han hade gått igenom var det bara bortkastad tid. Skolan var under denna period i ett horribelt skick. Böcker fanns knappt utan man fick ta med egna hemifrån och någon värme fanns knappt i klassrummen. Gorbattjovs intresse för att studera växte dock med tiden och det hade som orsak framför allt i hans önskan att gå till botten med saker och ting. Framför allt började han intressera sig för psykologi, matematik samt historia och all den nya litteratur som han läste fick honom att glömma allt annat i tillvaron.

Från och med 1944 började Gorbattjov även hjälpa sin far med skörden varje sommar. Från juni till augusti arbetade han och hans far hemifrån och de utvecklade under denna tid en mycket stark far- och son relation. De kunde prata om allt ifrån arbete till meningen med livet och de kom att bli riktigt goda vänner. Tiderna var dock hårda: Gorbattjov beskriver förhållanden som att ”vi hade alltid för lite av allting...” (s 37). Det bristfälliga och eftersatta jordbruket kunde inte producera tillräckligt; detta påverkade sannolikt Gorbattjovs syn på jordbrukets struktur och kan ha påverkat hans agerande under de jordbruksreformer han genomförde under perestrojkan. En annan reform som Michail Gorbattjov drev igenom var nykterhetsrörelsen och vi tror oss ha funnit en bidragande orsak till denna. Mellan arbetet med skörden hade skördeteamet ofta fester. Det bjöds inte på mycket mat men dock mängder av vodka; Gorbattjov som bara var 15 år gammal mer eller mindre tvingades att dricka en mugg full med vad han trodde var vanlig vodka men som istället var läkarsprit; efter denna upplevelse fann Gorbattjov aldrig någon njutning i att dricka någon form av alkohol (s 37). Detta lade möjligen grunden till Michail Gorbattjovs motvilja till sprit och spelade säkerligen en stor roll i slutändan när nykterhetsrörelsen startades.

Gorbattjov hade överlag en trygg och kärleksfull barndom. De som influerade honom mest under hans barndom var hans morfar och hans far som lärde honom livets hårda skola; de fick honom att förstå värdet av attityden mot sin familj, sitt arbete samt sitt land. Gorbattjov har som vuxen fascinerats ytterligare av sin far p.g.a. hans kärlek till livet och hans engagemang främst när det gäller problemen i Sovjet men även övriga länders svårigheter. Hans far var med andra ord den som betydde mest för honom under hans barndom när det gäller påverkan på de inre värderingarna och tankarna. Gorbattjov far hade alltså en på intet vis försumbar del i utformningen av hans belief system.

4.4 Universitetet och kärleken

Michail Gorbattjov hade tidigt bestämt sig för att fortsätta studera och han siktade högt, nämligen på landets bästa universitet, Moskvas Statliga Universitet där han beslutat sig för att läsa juridik. Hans första tid i Moskva bestod nästan enbart av studier eftersom han inte hade lika bra grundkunskaper som många av de andra studenterna. Gorbattjov var också väldigt ambitiös och han såg skolans bibliotek som ”ett tempel av kunskap”, influerat av rysk kultur. Hans första tre år präglades starkt av Stalinperioden: Stalins böcker användes ofta som modeller och eleverna blev mer eller mindre hjärntvättade från första skoldagen för att undvika att självständiga tankar skapades. Under en föreläsning kritiserade Gorbattjov lärarens metod för att analysera ett problem vilket fick som följd att han underkändes i examinationen

trots att han endast hade ett enda fel. I efterhand har han förstått att universitetet var under en sträng övervakning och att det fanns ett utbyggt system som skulle kontrollera studenternas tankar och idéer. Gorbatjov nekar inte till att denna hjärntvätt även påverkade honom själv till en viss grad och det var först under tredje året som han började reflektera över skolans inlärningsmetoder (s 45).

Parallellt med skolan anslöt sig Gorbatjov även till kommunistpartiet 1952. Han har i efterhand fått höra av studiekamrater att han redan under tiden som student sågs som lite av en *avvikare* p.g.a. sina radikala tankar. Mlynar, Gorbatjovs studiekamrat från tiden, styrker detta påstående: ”Han var till sin karaktär en *reformator* för vilken politiken var ett medel och människornas behov målet” [vår kursivering]. Han var ”inte bara mycket intelligent och begåvad...han var också en öppen människa...en naturlig auktoritet” (Mlynar, 1988, s 8). Gorbatjov menar att han redan då var kritisk mot samhället som helhet och även mot den dåvarande ledaren Josef Stalin, men det var farligt att hålla sig med sådana tankegångar. Stalins död förändrade de två sista åren av hans skolgång, när kritiken började eka i Sovjetunionen som en följd av Chrustjovs *töväder*, även om det naturligtvis inte var tal om någon yttrandefrihet av västerländskt snitt.

Det var under studenttiden som Gorbatjov träffade sin fru Raisa och de gifte sig i Moskva 1953 ungefär samtidigt som Gorbatjov lämnade universitetet med högsta betyg. De flesta av hans arbeten handlade om fördelarna med *socialistisk demokrati* framför *byråkratisk demokrati*. Han medger dock att han då inte visste fullt ut vad demokrati innebar. *Jawaharlal Nehrus* besök i Moskva 1955 gjorde stort intryck på Gorbatjovs åsikter och värderingar; Nehru visade betydelsen av fred och utveckling av den mänskliga civilisationen, användningen av den mest utvecklade forsknings- och teknologiska kunskapen samt borttagandet av barriärer som blockerar våra ”mentala fakulteter” (Gorbatjov, 1995, s 53) som de viktigaste punkterna i den indiska politiken. Intressant i sammanhanget är att Gorbatjov använde nästan exakt samma retorik som Nehru i sin *Perestrojka* långt senare. Nehrus besök påverkade i hög grad Gorbatjov och han påmindes om detta när han 1986 tillsammans med Indiens premiärminister Rajiv Gandhi, Nehrus barnbarn, skrev under *Delhi-deklarationen* som innebar ett kärnvapenfritt icke-våldssamhälle (Gorbatjov, 1987, s 177).

Efter studierna erbjöds Gorbatjov en doktorandutbildning vid ett departement som handhade lagar om kollektivt jordbruk. Han tackade dock nej p.g.a. sina kritiska åsikter om jordbrukssystemet. Sin framtid hade han i stort sett stakat ut: han beskriver sitt framtida arbete i sina memoarer som ”en kamp för rättvisans seger i överensstämmelse med mina politiska och moraliska övertygelser” (Gorbatjov, 1995, s 53).

Gorbatjov menar att hans familj hade störst påverkan på hans moraliska värderingar och forandet av hans individ som en ansvarig medborgare. Även skolan, inkluderat lärare och kamrater spelade en stor roll när det gäller hans fortsatta utveckling. Gorbatjov riktar även ett stort tack till sina forna arbetskamrater ute på jordbruksfälten som lärde honom systemets uppbyggnad och ”värdet av en riktig arbetare”. Han påpekar dock att utan de fem studieåren i Moskva skulle det inte ha funnits någon ”Gorbatjov politikern” idag (s 55).

4.5 Tillbaka i Stavropol

Väl tillbaka i Stavropol fick Michail Gorbatsjov en provanställning vid Krai *Prokuratura* (Krai betyder ungefär en autonom administrativ enhet i en sovjetisk republik; med *Prokuratura* menas en statlig avdelning ansvarig för övervakning av lagen). Han hade dock tvivel om han verkligen ville satsa på en karriär som jurist och han beslutade sig därför för att sluta. Han började vid *Komsomol krai-kommittén* (*Komsomol* var *Ung-leninisternas Kommunistförbund*). De var mycket imponerade över hans universitetsbetyg samt hans politiska aktiviteter under studietiden och de gav honom arbete som vicechef för *Agitations- och propagandadepartementet*. Det nya arbetet innebar att han fick en helt ny syn på hur människor levde i regionen; han upptäckte hur ungdomarna tidigt lämnade sina byar för att söka lyckan på andra ställen. Gorbatsjov frågade sig hur någon kan leva under sådana förhållanden; han skriver i sina memoarer att ”människorna förtjänade ett bättre liv...” (s 59) och att detta alltid fanns i hans tankar.

Sovjetunionens generalsekreterare hette under denna tid Nikita Chrusjtjov. Hans tal under den 20:e partikongressen 1956, var han kritiserade Josef Stalin, kom som en chock för hela landet (s 61 f.).

1956 års partikongress kom att gå till historien för sitt nya sätt att tänka med hög arbetsdisciplin som en mycket viktig fråga på agendan, även om de gamla krafterna än så länge vägrade att vika ner sig. Trots alla ”reformer” var inte Gorbatsjov riktigt nöjd. Han menar att Chrusjtjovs uttalanden inte var annat än propaganda för att öka sin popularitet bland folket.

Efter endast ett års arbete vid *Komsomol krai-kommittén* erbjöds han något överraskande posten som förste sekreterare för stadskommittén *Stavropol Komsomol*. Gorbatsjov funderade mycket över vilka hans första handlingar skulle bli på sin nya post. Det fanns oändligt många problem som behövdes lösas. Framför allt var det svårt för dåtidens ungdomar att hitta arbeten, inte bara för de som inte gått klart grundskolan utan även för avslutat sina universitetsstudier. Gorbatsjov beslutade sig för att starta diskussionsklubbar, främst för att ungdomarna skulle aktivera sig men även för att de skulle känna sig delaktiga i samhället. Häftiga debatter och diskussioner kunde uppstå vid dessa möten och klubbarna blev mer och mer populära vilket medförde att de fick byta till större lokaler. Klubbarna blev en mötesplats för tänkande unga människor. Gorbatsjov var bland de första att bry sig om ungdomarna och verkligen ta dem på allvar; huliganism, alkoholism och våld var alltför vanligt och han insåg att han var tvungen att agera. Ungdomarna behövde någonting meningsfullt att göra och det kunde vara allt från att medverka i diskussionsklubbarna till att delta i olika aktiviteter som Gorbatsjov organiserat; han började sätta sin egen prägel på utvecklingen i samhället.

4.6 Karriären tar fart

Michail Gorbatsjov blev 1961 vald till förste sekreterare av *Stavropols Komsomol krai-kommitté*, en post han skulle behålla i fyra år. Dessa år kom mestadels att bestå av byråkratiska rutiner vilket också var symptomatiskt för dåtidens Sovjetsamhälle; den högsta ledningen tycktes tro att ”utan byråkratin skulle inte någonting bli gjort” (s 63 ff.). Tack vare sin nya tjänst blev Gorbatsjov introducerad i en helt ny krets, nämligen bland sekreterarna för *Parti krai-kommittén*.

I oktober 1961 genomfördes den 22:e partikongressen, vilken var Gorbatjovs första. Partiprogrammet innehöll punkter som vikten av *den lilla människan* samt nödvändigheten av *fred*. Samtidigt som Gorbatjov gladdes åt dessa åsikter så kände han en viss oro. Chrusjtjov var populär och även Gorbatjov applåderade honom även om han menar att han samtidigt kände sig illa till mods. I sina memoarer hävdar han att Chrusjtjov agerade som en reformator endast för att slå ut det stalinistiska gardet; 1964 blev Chrusjtjov avsatt och ersatt av Brezjnev något som enligt Mlynar inte beklagades nämnvärt av Gorbatjov (Mlynar, 1988, s 10).

Den 26 september 1966 tog Gorbatjov över som förste sekreterare i *Stavropols stadskommitté*. Det fanns mängder av problem att bekämpa och han spillde ingen tid: en mängd reformer genomfördes inom bl.a. sjukvården, skolan och jordbruket. Det var tjugo år till dess att Gorbatjov skulle få utlopp för sin reformiver, men Stavropol var en början. Han inledde precis som tidigare med att förändra jordbrukssystemet och han påpekade vikten av specialisering och utvecklandet av tekniken inom industrialiseringen. Reformerna var dock inte omtyckta av alla och arbetet tvingades upphöra; den reformistiska andan tonade bort

Gorbatjov skriver att han redan vid denna tidpunkt hade "åtskilliga rebelliska tankar" men att han inte hade tid att ge dem tillräckligt mycket uppmärksamhet. Han menade att landet nu var redo för förändring och att många hade liknande reformistiska idéer, men att "ingen vågade tala öppet om dem" (Gorbatjov, 1995, s 93). Gorbatjov skriver att ju mer han lärde sig om livet och ju mer han reflekterade över det desto mer sökte han efter svar på alla dessa problem som Sovjet stod inför. Han började läsa västerländska publikationer, vilket gav honom en bredare syn på världen (s 95).

4.7 Resor utomlands

Redan 1966 gjorde Michail Gorbatjov sin första resa utanför Sovjets gränser. Han besökte Östtyskland där han bl.a. studerade deras reformarbete. Sightseeing i Berlin blandades med föreläsningar under besökets två dagar. Gorbatjov besökte också inom de närmaste åren Bulgarien, ett "land i förändring" och "på väg i rätt riktning", samt Tjeckoslovakien. På 1970-talet gjordes resor till Italien, Frankrike och Belgien vilket gav Gorbatjov chansen att se hur folk levde i dessa länder jämfört med människorna i Sovjetunionen. Dessa resor omskakade Gorbatjov eftersom han "insåg att folket i dessa länder faktiskt levde bättre" än människorna i hans eget land. Han frågade sig varför levnadsstandarden var högre i dessa länder än i Sovjet och började bekymra sig för denna utveckling, särskilt eftersom landets ledare inte verkade bry sig om de sämre villkoren i Sovjet utan snarare förvärrade problemen. (s 103).

Michail Gorbatjov var öppet kritisk mot den ekonomiska situationen i Sovjetunionen, och verkade vara medveten om ekonomins brister och relativa efterblivenhet, om hur prekärt läget egentligen var. Hur illa det var ställt visste kanske inte ens han, om man betänker vad som hände under en resa till Kanada 1983. Där besökte Gorbatjov en bondgård och han blev mycket imponerad av den stora mängd spannmål som producerades där. Han frågade hur många som arbetade på gården, med tanke på att samma antal hektar krävde hundratals arbetare i Sovjetunionen: "Bara jag, min fru och en inhyrd man från stan", svarade bonden lakoniskt. Gorbatjov sa att han inte ville veta hur många som bodde där utan hur många som verkligen arbetade där, varpå bonden återigen svarade: "Bara jag, min fru och en inhyrd man från stan" (Narkiewicz, 1986, s 232). Denna anekdot döljer dock en allvarligare innebörd, att inte ens Gorbatjov visste riktigt hur illa läget var i Sovjetunionens ekonomi i jämförelse med

väst. Samtidigt visade detta möjligen att han inte hade så stor kunskap om världen utanför Sovjetunionen som han själv hävdar.

4.8 Sekreterare i Centralkommittén

Vid 47 års ålder tvingades Michail Gorbatsjov bege sig ifrån Stavropol för att börja arbeta som sekreterare i centralkommittén i Moskva. Detta avslutade ett stort kapitel i Gorbatsjovs liv och han tog ett sorgligt avsked från sin hemstad. Hans nya arbete innebar mycket mindre frihet än hans förra post trots att han nu tillhörde landets toppskikt när det gällde den politiska makten. Gorbatsjov och Raisa umgicks nästan aldrig med de andra sekreterarna, eftersom framför allt Raisa inte kom överens med deras fruar p.g.a. deras alltför arroganta uppträdande. Raisa beskriver Gorbatsjov i sin biografi följande, ”han har aldrig förnedrat människor vid sin sida för att framhäva sig själv, sådan var han hela livet”. Hon framhäver även Gorbatsjovs medfödda respekt för medmännisklighet (Gorbatsjova, 1988, s 192).

1982 dog Brezjnev och Andropov tog över makten. Andropov var en gammal vän till Gorbatsjov och de kom ännu närmre varandra under Andropovs första månader som generalsekreterare. Gorbatsjov nämner bl.a. ett tillfälle då Andropov föreslog för honom: ”Begränsa inte ditt arbete till jordbrukssektorn...Försök att se på andra aspekter” (Gorbatsjov, 1995, s 146). Andropov avled dock redan 1983 och Tjernenko blev Sovjetunionens nye ledare, något som ogillades av Gorbatsjov: han menade att landet valt en sjuk och psykiskt svag person och att det var ett steg tillbaka till ”Brezjnevism”. Gorbatsjov var uppgiven: han hade lämnat Stavropol för Moskva med förhoppningar och tro att åstadkomma någonting, men än så länge fanns det ingenting han hade kunnat ändra på. Tjernenkos död kom därför lägligt och Gorbatsjov kände att han var tvungen att ta chansen nu när han blivit nominerad till landets näste generalsekreterare. Han menade att ”vi kan inte fortsätta leva såhär” (s 165). 1985 utsågs Gorbatsjov till generalsekreterare och därmed hade han nu äntligen makten i sina egna händer.

Eftersom en kortare redogörelse av perestrojka och glasnost redan gjorts tidigare i uppsatsen kommer vi inte ägna mer plats åt detta. Vi nöjer oss istället med denna beskrivning av hans liv före tiden som generalsekreterare för att kunna förklara de olika reformerna utifrån en kognitiv analys. Vi ska därför i följande avsnitt försöka reda ut Gorbatsjovs belief system och dess betydelse som förklaring till reformarbetets genomförande.

5. Kognitiv analys

5.1 En rekonstruktion av Michail Gorbatjovs belief system

Vi har tidigare i uppsatsen redogjort för interna och externa faktorer som har förklaringsvärde för reformerna som genomfördes i Sovjetunionen. Vi är nu framme vid vår analys av Gorbatjovs belief system, d.v.s. vilka filosofiska och instrumentella beliefs som kan tänkas ha påverkat hans agerande under sin tid som generalsekreterare. För att få ett bredare angreppssätt i rekonstruktionen av Gorbatjovs belief system har vi valt att använda oss av olika kognitiva teorier som alla bidrar med olika infallsvinklar: Rosati (i Neack et al, 1995), Jönsson et al (1982) och Vertzberger (1990).

Det finns olika, rivaliserande teorier om kognitiv teori, t.ex. *kognitiv konsistens*, *kognitiv dissonans*, *attributionsteori* och *schemateori*. Dessa teorier bidrar dock tillsammans till en bred förklaringsbild och de har alla gemensamt att de betonar individens bakgrund, personlig utveckling, roll och situationen i fråga. Vertzberger anser dock att dessa olika teorier misslyckas i sina försök, eftersom människan egentligen inte är endimensionell; det finns inte bara *en* sorts människa, istället har vi alla olika personligheter, värderingar och motiv. De flesta människor, menar Vertzberger, har dock en ganska hög grad av kognitiv konsistens, d.v.s. att deras beliefs är djupt förankrade och tenderar att vidhållas (Vertzberger, 1990, s 111 f.).

Ett belief system kan delas in på olika sätt, ett alternativ är att dela in dem i filosofiska och instrumentella beliefs, vilka förhåller sig *hierarkiskt* till varandra. Filosofiska beliefs innebär, enligt Jönsson et al, t.ex. vilken världssyn en individ (beslutsfattaren) har, *konfliktinriktad* eller *harmonisk*, om individen ska vara optimistisk eller pessimistisk i fråga om realiserandet av sina politiska värderingar, är den politiska framtiden förutsägbar etc. *Värderingar* är dock centrala i sammanhanget eftersom ”dessa är den viktigaste källan till mänskligt beteende och handlande”; *ideologi* kan vara ett sammanfattande ord för dessa filosofiska uppfattningar och värderingar (Jönsson et al, 1982, s 61 ff.; Rosati i Neack et al, 1995, s 63 ff.).

De instrumentella, d.v.s. *strategisk- taktiska* motsvarigheterna, fokuserar på frågor som t.ex. hur man sätter upp politiska mål, hur dessa uppnås mest effektivt, hur man beräknar och kontrollerar riskerna med politiskt handlande, vilken tid för handlande som är bäst lämpad för agerandet etc. (Jönsson et al, 1982, s 38 ff.).

Med utgångspunkt från ovannämnda teorier utgår vi från tesen att Gorbatjov visade upp en hög grad av *kognitiv konsistens*, d.v.s. att teorin att individer gör världen förståelig genom att lita på nyckel beliefs och strävar emot att bibehålla konsistens mellan dessa; när väl en beslutsfattarens belief system har formats så tenderar detta att vidhållas, även om förändring inte är omöjligt. Förändring kan bl.a. ske genom *inläring*, alltså att beslutsfattaren genom nya erfarenheter och ny information kan förändra sina filosofiska och instrumentella beliefs; dock är det svårare att förändra filosofiska beliefs p.g.a. dess djupa förankring i beslutsfattarens personlighet (Rosati i Neack et al, 1995, s 52).

5.1.2 Filosofiska beliefs

I vår analys av Gorbatsjovs liv och leverne under tiden fram till sitt maktövertagande, liksom under hans tid som generalsekreterare, har vi funnit olika faktorer som format hans personlighet och därmed hans belief system. Gorbatsjov påverkades tidigt av Andra världskriget och den förödelse kriget medförde. Han var för ung för att delta som soldat, men fick istället se hur våldet kostade enorma förluster i människoliv, förstörde landsbygden och splittrade familjer; till skillnad från den äldre generationen blev Gorbatsjov inte *nationalist* som en följd av kriget, ej heller förhärskade han det. Gorbatsjov grundlade en *pacifistisk* inställning, och han blev mer och mer övertygad om krigets meningslöshet. Inte minst hans memoarer bekräftar detta faktum, vari han nämner en situation då han fick se ”sönderslitna lik gömda under snötäcket”; denna händelse beskrivs som ”obeskrivligt skräckfylld” (Gorbatsjov, 1995, s 29 ff.).

Hans pacifistiska inställning stärktes ytterligare vid Jawaharlal Nehrus besök vid Moskva-universitetet 1955. Mötet gjorde, enligt Gorbatsjov, ett stort intryck på hans åsikter och värderingar; Nehru talade om betydelsen av fred och den mänskliga civilisationens utveckling, liksom om vikten av utvecklade forsknings- och teknologisk kunskap. Gorbatsjov kom att använda samma retorik 30 år senare i sin bok *Perestrojka*, där han propagerade för fredlig samexistens, samarbete och teknisk utveckling; han skrev därtill under Delhi-deklarationen om ett kärnvapenfritt samhälle tillsammans med Nehrus barnbarn Rajiv Gandhi, Indiens premiärminister (Gorbatsjov, 1987, s 177).

I den litteratur vi har studerat framställs Gorbatsjov som en harmonisk snarare än konfliktinriktad person, vilket visas av hans upptinade relationer med USA och Västvärlden; Margaret Thatcher menade vid dennas första möte med Gorbatsjov att ”this is a man i can do business with” (BBC News Online, 2002). Därtill var han en optimist angående chanserna att kunna realisera sina politiska värderingar: ”för varje steg framåt blir vi mer och mer övertygade om att vi har slagit in på rätt väg...” (Gorbatsjov, 1987, s 9).

Michail Gorbatsjov var redan i unga år en kritiker av samhället, om inte en rebell, i dåtidens ögon: Mlynar menar att Gorbatsjov var en ”naturlig auktoritet”, till karaktären ”en reformator”; Mlynar var studiekamrat med Gorbatsjov under fem år (Mlynar, 1988, s 8). Gorbatsjov säger själv att han redan 1970 ”hade åtskilliga rebelliska tankar” och vi har tidigare i uppsatsen nämnt hans satsning på debattklubbar för politiskt intresserade ungdomar och hans, för tiden, drastiska reformer inom bl.a. jordbruket i egenskap av förste sekreterare i Stavropols stadskommitté 1966 (Gorbatsjov, 1995, s 93). Ytterligare stöd för beskrivningen av Gorbatsjov som en nyskapare ger Arvidsson och Fogelklou: som generalsekreterare senare personifierade ”[Gorbatsjov]...något nytt i sovjetisk politik...hans politik [bars] upp av en stark reformvilja” (Arvidsson och Fogelklou, 1988, s 11 ff.).

Michail Gorbatsjov förblev en övertygad *socialist* ända fram till Sovjetunionens sönderfall. Litteraturen vi studerat styrker detta faktum: retoriken i hans memoarer och hans (mer eller mindre propagandistiska) skrifter visar ett starkt socialistiskt engagemang. Under studietiden skrev han om fördelarna med s.k. socialistisk demokrati framför (västerländsk) byråkratisk demokrati, och långt senare betraktade han fortfarande västerländsk demokrati med antagonism och kritik: ”Man kan inte låta bli att beundra propagandamakarna i väst som leker demokrati. Vi...kommer att tro på demokratin i västländerna när [folk i väst] börjar ifrågasätta vad som verkligen pågår i väst” (s 12). I sin bok *Tre dagar som skakade världen* framstår Gorbatsjov dock inte längre som en person övertygad om Sovjetunionens

överlägsenhet: ”Vi var en supermakt med ineffektiv ekonomi och blev...ett råvarubihang till de utvecklade staterna, med en levnadsstandard...flera gånger lägre än deras”. Kanske förändrades även hans övertygelse om Sovjetunionens överlägsenhet av kuppen 1991, då en grupp militärer avsatte Gorbatsjov och försökte ta över makten i landet. Detta skakade uppenbarligen hans filosofiska grundvalar: ”Det svåraste...jag upplevde på det personliga planet var detta svek [kuppmakarnas, vår anm.]”. Han menar trots detta att han ”är övertygad om att diskrediteringen av socialismen...är en övergående företeelse. Socialismens roll i hans belief system verkar alltså, att döma av litteraturen, inte ha förändrats ens efter de omskakande händelserna 1991, även om han blev mer välvilligt inställd till demokrati av mer västerländskt snitt; han ansåg 1991 att ”[kommunist]partiet...styrde landet i folkets namn utan att ha några fullmakter från folket sida till detta” (Gorbatsjov, 1991, s 10 ff., 119, 130).

Gorbatsjovs engagemang för den vanliga människan var en av faktorerna som drev fram glasnost- reformen, eftersom han under resans gång hade blivit övertygad om att människor måste få göra sig hörda. Hans många resor inom Sovjetunionen ledde därutöver till en insikt att sovjetmedborgarna förtjänade ett bättre liv; detta fanns enligt honom själv alltid i hans tankar (Gorbatsjov, 1995, s 59). Sambandet mellan retoriken och politisk handling framgår i detta sammanhang klart: Gorbatsjov följde genom glasnost till stor del sina innersta värderingar och filosofiska beliefs. Han uppvisar, anser vi, en hög grad av konsistens i sina filosofiska beliefs, med relativt få justeringar.

5.1.3 Instrumentella beliefs

Instrumentella beliefs förhåller sig som tidigare nämnt hierarkiskt till de filosofiska, d.v.s. de vilar på en filosofisk grund, men är mer praktiska till sin natur och kan lättare förändras om situationen kräver det. Michail Gorbatsjovs filosofiska beliefs kom till praktiskt uttryck i hans politiska agerande. Han ville uppnå fredlig samexistens genom ett ”nytt utrikespolitiskt tänkande” som innebar en kraftig nedrustning av kärnvapen och andra militära medel, dialog med USA och en propagandaoffensiv i väst. Anledningen till den nya utrikespolitiken berodde i mångt och mycket på landets pressade ekonomiska läge (Arvidsson och Fogelklou, 1988, s 229), men också, anser vi, på Gorbatsjovs egna filosofiska beliefs som inte förändrades i nämnvärd utsträckning. Gorbatsjovs inrikespolitiska reformer, glasnost och perestrojka, var också de följderna av det svåra ekonomiska tillståndet i landet, men även en följd av Gorbatsjovs övertygelse om att en demokratisering av Sovjetunionen var ofrånkomlig: ”Demokrati är perestrojkas enda väg...[det] finns ingen annan väg att gå än demokratiseringens” (Gorbatsjov, 1987, s 30). Propagandan var ett bra redskap som Gorbatsjov visste att utnyttja; Arvidsson och Fogelklou menar att han var den förste Sovjetledare som ”lyckats förstå vad den västliga opinionen kräver” (Arvidsson och Fogelklou, 1988, s 11).

I sina tal förespråkade Gorbatsjov behovet av att ”öka tillväxttakten” genom att ”maximalt utnyttja alla möjligheter, höja produktiviteten och höja dess effektivitet” (Gorbatsjov, 1986, s 9 f.). Därutöver menade han att nationalinkomstens tillväxt ”måste ligga på minst 4 %” om inte levnadsstandarden skulle försämrats; detta bekräftas av Åslund som visar planerade ekonomiska siffror över den sovjetiska ekonomin 1986- 1990 (Gorbatsjov, 1986, s 56; Åslund, 1989, s 69).

Enligt Mlynar hade ”väsentliga reformer...blivit ett inre behov i det sovjetiska systemets moderland...vi kan inte vänta oss en upprepning av det förflutna”. Gorbatsjov var mannen som

skulle genomföra dessa reformer eftersom han var ”en människa som litar mera på egen...erfarenhet än på det som föreläggs honom på papper...Han kan handla pragmatiskt men också tänka teoretiskt”. Gorbatjov har tillräckligt stort självförtroende för att kunna ”bryta med det som han ...vid en prövning funnit vara orätt” (Mlynar, 1988, s 14 f.).

Genom sin förmåga att vara pragmatisk och till stor del lita på sin egen erfarenhet kunde Gorbatjov hantera information, sålla ur den och använda den till sin egen fördel; ”Sanningen är alltid konkret” var en princip som vägledde honom. Han kunde komplettera och utveckla sin egen förståelse genom andra källor: hans många utlandsresor från 1970- talet och framåt, liksom att han läste västerländska publikationer breddade hans syn på världen (Mlynar, 1988, s 14; Gorbatjov, 1995, s 95). Resorna ledde till att hans egen övertygelse om behovet av reformer i Sovjetunionen stärktes, framför allt när han reste inom det egna landet, men också genom resorna i väst (vi har tidigare nämnt hans Kanadaresa). Han byggde upp nya erfarenheter och han förstod att Sovjetunionen var eftersatt; denna tillgång till information som många andra i sovjetledningen saknade skulle komma att bli en stark resurs i kampen om makten och i beslutsfattandet; vi har tidigare nämnt hans nära förhållande med den förre generalsekreteraren och KGB- chefen Andropov, som mer än någon annan hade tillgång till information om landets verkliga tillstånd.

Gorbatjov var en skicklig politiker som beräknade och kalkylerade risker med olika politiska handlingar, som visste vad som krävdes av en sovjetpolitiker och som bedömde och förutsåg den rätta tidpunkten för sitt agerande; de strukturella förhållandena som förelåg kan sägas ha spelat honom i händerna. Han visste att gå försiktigt fram med sin politik i början – två steg fram, ett steg bak – men på en bred front (Arvidsson och Fogelklou, 1988, s 13).

6. Det kollektiva beslutsfattandet

Åslund (1989) beskriver det sovjetiska beslutsfattandet som *kollektivt* och att alla beslut om reformer hade karaktären av *kompromisser* mellan de olika grupperna i politbyrå; besluten var därför inte till fullo resultatet av endast Gorbatjovs egna ansträngningar även om han var en skicklig politiker och kunde utmanövrera sina motståndare.

Det fanns många hinder att passera för att Gorbatjov skulle kunna driva sin egen linje, oftast blev han motarbetad av den ”långsamma sovjetiska lagstiftningsprocessen” och den massiva byråkratin; hans reformer krävde avskedandet av 40 % av den statliga administrationen, vilket naturligtvis stötte på motstånd. Premiärminister *Nikolai Ryzjkov*, sekreteraren i centralkommittén för ekonomiska frågor, *Nikolai Sljunktov*, och ordföranden för *Gosplan* (Institutet för ekonomisk forskning), *Jurij Masljukov*, utgjorde ytterligare flaskhalsar i den sovjetiska byråkratin genom deras kontroll över de ekonomiska reformerna; de ledde en kommission som ansvarade för lagstiftning (Åslund, 1989, s 184 ff.).

Vi har försökt att applicera Allison (1999) teorier, modell I, II och III, på vårt specifika fall men kommit fram till att det sovjetiska exemplet skiljer sig i allt för hög grad.

Allisons teorier är anpassade efter studier av amerikanska förhållanden och presidenters och höga regeringstjänstemäns mer öppna beslutsprocesser, vilket möjligen kan ses som ett ”lättare” studieobjekt p.g.a. enklare tillgång till information; den sovjetiska beslutsprocessen, å andra sidan, är kanske svårare att studera eftersom den politiska processen var mer sluten till sin karaktär (Allison, 1999, s 262 ff.).

Hoyt och Garrison (2000), å andra sidan, har analyserat politiskt beslutsfattande på hög nivå under krissituationer, och vi har funnit att deras teorier kan appliceras på den sovjetiska beslutsprocessen, även om de är av en annan art än det amerikanska exemplet de använder. De har kommit fram till att det råder en hög grad av *politisk manipulation* i små beslutsgrupper, vilket tar sig olika uttryck: beslutsfattande är en ”politisk process” som ”ofta kännetecknas av tävlan mellan deltagarna” och den lilla gruppen ses som en ”kamparena”. Till sitt förfogande har deltagarna, *aktörerna*, olika manipulativa taktiker och strategier. Tyngdpunkten läggs på förhållandena inom administrationen, i vad mån de leder fram till detta ”krig” inom byråkratin på högsta politiska nivå. Hoyt och Garrison nämner tre olika strategier för politisk manipulation: den första består i att manipulera gruppens sammansättning, dess fysiska struktur, för att nå fördelar; den andra består av försök att manipulera hur gruppen arbetar, dess procedurer, för att stärka sin egen ställning; den tredje strategin innebär ”interpersonell” manipulation, d.v.s. försök att ändra hur gruppens medlemmar interagerar och uppfattar varandra. I den första strategin skall den ”egna” gruppen stärkas och representeras medan ”avvikande” positioner skall försvagas eller förflyttas. I den andra betonas vikten av att beslutsfattaren har kontroll över vilka som tillåts bevista beslutssammanträdena. Det finns olika metoder för detta, t.ex. att arrangera möten när ”avvikare” inte är närvarande, ”rigga” möten; den som sätter agendan i en grupp har ett överläge i forandet av beslutsprocessen. Andra metoder är hot och utpressning, nyttjande av externa experter och formering av formella eller icke- formella *koalitioner*; alla dessa metoder är beroende av beslutsfattarens auktoritet, om han är omtyckt och att de andra i gruppen erkänner effektiviteten i hans metoder. I koalitionsbyggandet är det viktigt att hitta *allierade*, som delar beslutsfattarens åsikter och mål (Hoyt och Garrison i Hart et al, 2000, s 249 ff.)

Politbyrån, den ”lilla gruppen”, bestod av 12 ledamöter som träffades en gång i veckan, varje torsdag, för att diskutera och fatta beslut i viktiga frågor. 1988, efter att Gorbatsjov hade rensat ut vissa ledamöter (genom t.ex. ”pensioneringar” och omflyttningar) bestod denna faktiska regering 1988 av sex mer eller mindre Gorbatsjov- lojala ledamöter, fyra reaktionära/konservativa under ledning av Ligatjov och två ledamöter med otydlig koalitionsstillhörighet.

Gorbatsjov agerade ofta i enlighet med de olika strategierna nämnda ovan: han började direkt med att göra omstruktureringar av ledarskiktets sammansättning för att sätta sin egen prägel på politiken och för att kunna manipulera sammansättningen i politbyrån efter sina egna preferenser; han ville skapa en reformvänlig koalition inom politbyrån för att kunna motarbeta hans starkaste motståndare, *Jegor Ligatjov* och *Viktor Tjebrikov*. Eftersom Gorbatsjov inte kunde agera helt på egen hand fick hans taktik karaktären av diskretion: ibland offensiv, ibland ”taktisk reträtt”. I egenskap av högste chef över centralkommitténs sekretariat kunde han styra viktiga utnämningar till denna, vilket var en viktig förutsättning.

Politbyråns diffusa sammansättning (12 ledamöter innebar vissa problem) förklaras av dess *oligarkiska* karaktär, d.v.s. fåmannavälde, att alla hierarkiska byråkratier ”sammanstrålar” i politbyrån.

Som generalsekreterare lyckades Gorbatsjov utmanövrera sina motståndare genom sin skickliga manipulation av motståndare och allierade, och väl medveten om att en politiker inte kan gå för långt bort från partilinjen ersatte han det gamla gardet successivt med nya ledamöter. Som en av få sovjetpolitiker som varit i väst hade han erfarenhet, ”något att jämföra med”, var en auktoritet och som sådan kommenderade Gorbatsjov en naturlig respekt till skillnad från Ligatjov; ibland höll han också möten i dennes frånvaro (Åslund, 1989, s 25 f., 59 ff., 184). Denna *interpersonella manipulation* var Gorbatsjovs metod för att ”sätta agendan” och forma mötena efter sitt eget egenintresse och stärkte hans position avsevärt inom politbyrån (Hoyt och Garrison i Hart et al, 2000, s 250).

Även om vi är medvetna om de institutionella och konstitutionella skillnaderna mellan Hoyt och Garrisons exempel och vårt, anser vi att deras teorier på ett tillfredsställande sätt kan appliceras på det sovjetiska beslutsfattandet; Sovjetunionen var ingen totalitär stat och Gorbatsjov ingen diktator, utan hans position hade konstitutionella begränsningar.

Vertzbergers teori om den ”sociala miljön kan också, anser vi, appliceras på vårt problem. Han menar att oenighet inom gruppen om statens mål och intressen ofta framträder när informationen är tvetydig, komplex och osäker; detta kan medge olika uppfattningar och tolkningar och ger en hög grad av osäkerhet om vilken effekt en viss politik kan tänkas ha. Dessa meningsskiljaktigheter uppstår ofta i s.k. ”byråkratisk- organisatorisk” politik, vilken som tidigare nämnt var typisk för den sovjetiska politiska strukturen. Besluten i sådan politik handlar om *institutioner*, d.v.s. långfristiga beslut som kommer att påverka strukturen på dessa. Situationen i politbyrån stämmer ganska väl in på detta: den utmärktes av olika tillgång till information hos beslutsfattarna (Gorbatsjov hade till sitt förfogande riklig information om staten p.g.a. sin vänskap med förre KGB - chefen tillika generalsekreteraren Andropov) vilket gav honom ett övertag och ledde till osäkerhet hos de andra ledamöterna. Vad som därtill stod på agendan under Gorbatsjovs tid som ledare var framtiden för många sovjetiska institutioner, inte minst den överdimensionerade byråkratin (Vertzberger, 1990, s 258 f.; Arvidsson och Fogelklou, 1988, s 24, 206 ff.).

7. Slutsats

Vi har i den här uppsatsen analyserat Michail Gorbatsjov, Sovjetunionen och de politiska-ekonomiska reformerna i landet utifrån olika teorier på system-, stats-, grupp- och individnivå, s.k. kognitiv analys. I detta kapitel ska vi göra en sammanfattande analys genom att väga de olika förklaringsfaktorerna mot varandra för att komma fram till en förklaringsmodell och bedöma vilken betydelse de olika faktorerna hade för reformerna.

Vi har drivit tesen att de interna och externa faktorerna interagerar för att skapa ett gynnsamt läge för Gorbatsjovs maktövertagande och för behovet av reformer i Sovjetunionen. Vi hade också som teoretisk utgångspunkt att vi inte kan förklara vårt fall utifrån endast stats- och systemteorier, utan att vi behöver ta hänsyn till kognitiv analys och groupthink, för att besvara vår frågeställning.

I syfte att beskriva det strukturella läget i Sovjetunionen har vi analyserat interna respektive externa faktorer, vilken roll dessa har spelat och hur de har påverkat Michail Gorbatsjov i den politiska beslutsprocessen. Vi har redogjort för det ekonomiska och inrikespolitiska läget i Sovjetunionen, liksom för den utrikespolitiska situation landet stod inför vid Gorbatsjovs makttillträde. Genom vår analys har vi kommit fram till att förekomsten av ekonomisk kris i Sovjetunionen fick implikationer för de inrikespolitiska förhållandena; ekonomins kris innebar ett farligt hot mot den sovjetiska regeringens legitimitet, som vilade på ekonomisk utveckling och en dräglig levnadsstandard för folket. Inrikespolitiken karaktäriserades som en följd av detta av pessimism och rädsla för instabilitet; ett resultat av detta var framkomsten av en ny generation politiker: yngre, oräddare och mer reforminriktade. Åldern var en viktig faktor: den sovjetiska eliten bestod i början 1980- talet av främst äldre män (Gorbatsjov var den yngste i politbyrå och den yngste generalsekreteraren någonsin), men dessa var på väg ut och ersattes av yngre politiker med helt andra värdeskalor och syn på politiken. Behovet av reformer började bli mer uttalat eftersom även de allra mest konservativa hade insett att en stark ekonomi var en förutsättning för en stark militär; således släpptes Gorbatsjov fram av den politiska ledningen med målet att stärka ekonomin och därmed militären. Hos det gamla gardet var antagligen inte ekonomiska och politiska reformer ett mål i sig, utan dessa såg troligen reformerna som medel för att t.ex. kunna utmana USA på den internationella arenan och hävda Sovjetunionens överlägsenhet.

De inrikespolitiska faktorerna hade en viktig följdverkan på utrikespolitiken: Sovjetunionens möjligheter att kunna föra en ”supermakts- politik” blev starkt begränsade och de ekonomiska resurserna till militären beskars, vilket troligen var en anledning till Gorbatsjovs ”nya politiska tänkande”. Det nya tänkandet dominerades av samarbete med USA och väst, nedrustning av kärnvapnen och andra militära medel och på ökat handelsutbyte och samarbete med övriga världen utanför det socialistiska Östblocket. Ekonomin tillät inget spelutrymme för Sovjetunionen och således var man tvungen att hitta en ny linje, fjärran från det gamla utrikespolitiska programmet från 1961 under Chrusjtjov. Som Thom hävdar: ”Sovjetregimen [har]...aldrig varit så beroende av utländskt bistånd för sin överlevnad och aldrig varit så medvetna om det” (Thom, F., 1989, s 91 ff.). Det fanns ett behov av att hitta ”nya medel” i utrikespolitiken eftersom man hade insett att Sovjetunionen genom militär styrka allena inte kunde påverka världen som man önskade. Gorbatsjov hade, menar Arvidsson och Fogelklou, antagligen insett att ”om Sovjetunionen...skall kunna hävda sig som

supermakt är det nödvändigt att skapa en fast ekonomisk och teknologisk grund för den militära styrkepositionen” (Arvidsson och Fogelklou, 1988, s 216).

Michail Gorbatsjovs belief system visar, enligt vår mening, på en hög grad av kognitiv konsistens, d.v.s. ett nära samband mellan hans filosofiska och instrumentella beliefs. Gorbatsjovs filosofiska beliefs har inte ändrats i nämnvärd utsträckning under årens lopp, från yngre dagar till tiden som generalsekretare, utan snarare förstärkts. Bevis för detta påstående menar vi finns i hans pacifistiska inställning, grundlagd under Andra världskriget, och hans harmoniska snarare än konfliktinriktade karaktär. Det finns därutöver belägg för att hans innersta beliefs också omsatts i konkret handling, t.ex. genom nedrustningsavtalen och det ökade samarbetet med västvärlden; hans möten med olika europeiska ledare blev en plattform för honom att utgå ifrån när han ville driva igenom sina reformer på hemmaplan. Gorbatsjovs stöd och popularitet i västvärlden var större än vad någon annan Sovjetledare åtnjutit och detta kom att ytterligare stärka hans tro på en fredlig samexistens och en kärnvapenfri värld (Goldfarb, 1989, s 15; Mlynar, 1990, s 165 ff.).

Michail Gorbatsjov var tidigt en reformator och samhällskritiker, något som vi redogjort för tidigare i uppsatsen. Viljan att förändra sakernas tillstånd genom politiken fanns där redan från studenttiden, och likaså hans tro på den socialistiska demokratin, *lex. Lenin*. Det finns anledning att tro att Gorbatsjov var missnöjd med kommunismen såsom den praktiserades i Sovjetunionen och att han drömde om att förändra samhället. Det fanns följaktligen, menar vi, ett samband mellan hans innersta, filosofiska beliefs och hans instrumentella, d.v.s. politiken omsatt i praktik, under Gorbatsjovs tid som politiker.

Gorbatsjovs förmåga att sälla i informationen som gavs honom och använda den till sin egen fördel var en annan faktor som kom att betyda mycket. Han kunde vara pragmatisk när det behövdes, men han övergav inte sin tro på att ”sanningen alltid är konkret”, och hans självförtroende medgav att han kunde ta risker och bryta med det som han ansåg vara orätt. Tillgången till information var ett viktigt redskap i det praktiska politiska agerandet, som hjälpte honom att nå sina mål och att realisera sina filosofiska beliefs (Mlynar, 1988, s 95).

Det politiska systemet i Sovjetunionen, med en oligarkisk politbyrå som styrde landet som dess faktiska regering (även om konstitutionen inte medgav detta), var en byråkratisk koloss på lerböter. Gorbatsjov var väl medveten om spelreglerna inom partiet: att inte gå för långt bort från partilinjen och att ha stöd från majoriteten av politbyråmedlemmarna. Hans tillgång till information om det inrikes- och utrikespolitiska läget gav honom återigen ett övertag gentemot många av hans kollegor; systemet var dock sådant att besluten i politbyrån hade en kollektiv karaktär och Gorbatsjov var därför tvungen att skaffa sig en lojal skara efterföljare för att kunna utmanövrera sina konservativa motståndare. Han hade sina mål satta, att driva igenom reformerna trots de politiska riskerna, och hans agerande i politbyrån stödjer detta påstående: genom sitt manipulerande och utmanövrerande av motståndarna till reformlinjen, s.k. interpersonell manipulation och utformandet av ”gruppens” sammansättning efter sina egna önskemål, kunde han skapa en koalition av reformvänliga ledamöter. Hoyt och Garrisons teorier passar väl in på denna byråkratisk-organisatoriska beslutsprocess, inte minst på Gorbatsjovs agerande. Vi menar att Gorbatsjov till stor del genom sitt agerande i den kollektiva beslutsprocessen kunde driva igenom sina reformer, men en viktig faktor var också den förnyring av politikerkåren som hade skett vari fler förespråkade förändringar i samhället (Hoyt och Garrison i Hart et al, 2000, s 250).

Betydelsen av denna omständighet var ansenlig eftersom det medgav att Gorbatsjov kunde få stöd för sina idéer, något han förmodligen inte fått några decennier tidigare.

Hade då Michail Gorbatsjov kunnat ersättas av någon annan politiker vid samma tidpunkt och med samma omständigheter? Hade detta gett samma utfall, d.v.s. de revolutionerande förändringar som skedde, eller var Gorbatsjov i själva verket unik och oersättlig? Denna fråga är förstås svår att besvara. Obestridligen stod Sovjetunionen inför svåra strukturella problem med en ekonomi på tomgång, inrikespolitiska och utrikespolitiska svårigheter vilka alla samverkade, vilket ställde politikerledningen inför mycket svåra avgöranden. Vissa skulle hävda att det oavsett vem som satt vid makten vid denna tidpunkt skulle bli tvungen att agera såsom Gorbatsjov gjorde, t.ex. attributionsteoretiker. Dessa menar att man i en viss, pressad situation handlar som man gör för att man *inte har något annat val* (Jönsson et al, 1982, s 12 f.). Denna teori anser vi inte har något sanningsvärde; istället menar vi att Gorbatsjov, med sina innersta beliefs och sitt praktiska agerande, var den helt avgörande faktorn. De interna och externa faktorerna utgör kompletterande, men därtill betydelsefulla, förklaringar till reformernas genomförande, men utan Gorbatsjov vid makten hade förmodligen de konservativa krafterna lyckats hålla tillbaka reformanhängarna ännu en tid. Vad som hade skett i så fall är omöjligt att veta, men kanske hade världen sett annorlunda ut. Sovjetunionen hade möjligen blivit en militärdiktatur, och som sådant hade det varit mycket farligare än dagens mer eller mindre demokratiska Ryssland. I det avseendet framstår Gorbatsjov som en ledare som kan sägas ha bidragit till att rädda världsfreden.

Källförteckning

Allison, Graham T., 1999. *Essence of decision: explaining the Cuban missile crisis*. New York: Longman.

Arvidsson, Claes och Fogelklou, Anders, 1988. *Den sovjetiska utmaningen: reformer och politik under Gorbatjov*. Värnamo: Fälts.

BBC Online: UK Politics, 2002. *A lifetime of public speaking*.
http://news.bbc.co.uk/1/low/uk_politics/1888444.stm

Esaiasson, Peter, 2005. *Metodpraktikan: konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Stockholm: Norstedts juridik.

Goldfarb, Jeffrey C., 1989. *Beyond glasnost: the post-totalitarian mind*. Chicago: University of Chicago Press.

Gorbatjova, Raisa, 1988. *Jag hoppas*. Borås: Forum.

Gorbatjov Michail, 1995. *Memoirs*. New York: Doubleday.

Gorbatjov, Michail, 1987. *Perestrojka: ett nytt sätt att se på vårt land och världen*. Borås: Centraltryckeriet.

Gorbatjov, Michail, 1991. *Michail Gorbatjovs egen berättelse om augustikuppen: Tre dagar som skakade världen*. Borås: Centraltryckeriet.

Gorbatjov, Michail, 1986. *Valda tal och artiklar*. Göteborg: Frams bokförlag.

Hoyt, Paul D. och Garrison, Jean A., 2000. *Political Manipulation within the small group: Foreign Policy Advisers in the Carter Administration*. s 249- 269 i Hart, Paul T., Stern, Eric K. och Sundelius, Bengt. *Beyond Groupthink: Political Group Dynamics and Foreign Policy-making*. Tryckort saknas: University of Michigan Press.

Juviler, Peter och Kimura, Hiroshi, 1988. *Gorbachevs reforms: U.S. and Japanese Assessments*. Tryckort saknas: Aldine de Gruyter.

Jönsson, Christer (red.), 1982. *Cognitive Dynamics and International Politics*. Cornwall: Hartnolls.

Mlynar, Zdenek, 1990. *Can Gorbachev change the Soviet Union: The International Dimensions of Political Reform*. Colorado: Westview Press.

Mlynar, Zdenek, 1988. *Min kamrat Gorbatjov*. Stockholm: Ordfronts förlag.

Narkiewicz, Olga A., 1986. *Soviet leaders: from the cult of personality to collective rule*. Brighton: Wheatsheaf.

Rosati, Jerel A., 1995. *A Cognitive Approach to the Study of Foreign Policy*. s 52- 70 i Neack, Laura, Hey, Jeanne A.K. och Haney, Patrick J. Englewood Cliffs. *Foreign policy analysis: continuity and change in its second generation*. New Jersey: Prentice Hall.

Skott, Staffan, 1995. *Slutet på den sovjetiska parentesen: tio år som skakade världen*. Stockholm: Tiden.

Thom, Françoise, 1989. *The Gorbachev Phenomenon: A History of Perestroika*. Storbritannien: Short Run Press.

Vertzberger, Yaacov Y.I., 1990. *The World in Their Minds: Information Processing, Cognition, and Perception in Foreign Policy Decisionmaking*. USA: Stanford University Press.

Wettig, Gerhard, 1988. *Friedliche Koexistenz und Gemeinsame Sicherheit in Sowjetischer Darstellung*. s 190 i Arvidsson och Fogelklou. *Den sovjetiska utmaningen: reformer och politik under Gorbatsjov*.

Åslund, Anders, 1989. *Gorbachevs Struggle for Economic Reform*. Suffolk: The Chaucer Press.